

บทที่ ๓

หลักธรรมที่ส่งเสริมและเป็นอุปสรรคต่อความเป็นผู้ว่าง่าย ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ในบทก่อน ๆ นั้น ผู้วิจัยได้กล่าวถึงความหมาย ลักษณะ ประเภท และวิธีปฏิบัติเพื่อความเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย รวมถึงกรณีตัวอย่างบุคคลผู้ว่าง่าย และผู้ว่ายากในสมัยพุทธกาล และผู้ว่าง่ายในปัจจุบัน ซึ่งเป็นความว่าง่ายตามหลักโสวัจัสสตา สิ่งที่ควรทราบต่อไป คือ หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับความเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่ายในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยเมื่อกล่าวถึงในเรื่องของความเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่ายตามลักษณะต่างๆ ข้างต้น จะมีหลักธรรมใดบ้างที่ ส่งเสริม และเป็นอุปสรรค เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ให้ถึงความเป็นผู้ว่าง่ายตามหลักพระพุทธศาสนาให้เกิดประโยชน์ทั้งแก่ตนในปัจจุบัน และเบื้องหน้า รวมถึงสังคมโดยรวม จะได้กล่าวดังต่อไปนี้

๓.๑ หลักธรรมที่ส่งเสริมต่อความเป็นผู้ว่าง่าย

๓.๑.๑ หลักมงคลสูตร

มงคลสูตร เป็นพระสูตรสำคัญบทหนึ่งในพระพุทธศาสนาเถรวาท เพราะมีเนื้อหาแสดงถึงการปฏิบัติ มงคลภายนอก ที่นับถือเหตุการณ์หรือสิ่งต่าง ๆ ว่าเป็นมงคลหรือมีมงคล โดยอธิบายว่าในทัศนะพระพุทธศาสนานั้น มงคลของมนุษย์และเทวดาย่อมเกิดจากการกระทำอันได้แก่ มงคลภายใน คือต้องทำความดี และความดีนั้นจะเป็นสิ่งที่เรียกว่ามงคลเองโดยไม่ต้องไปอ้อนวอนกราบไหว้ขอมงคลจากนอกตัว เมื่อพิจารณาจากเนื้อหาในพระสูตรแล้ว ก็ได้แสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาปฏิเสธมงคลภายนอกโดยสิ้นเชิง ซึ่งเป็นจุดเด่นในพระพุทธศาสนา

ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถา อธิบายความโดยพิสดารถึงสาเหตุของการที่พระพุทธเจ้าตรัสมงคลสูตรไว้ว่า ประมาณ ๑๒ ปีก่อนพุทธกาล ประชาชนต่างตื่นตัวว่า อะไรคือเหตุที่ทำให้ชีวิตเป็นมงคล กล่าวคือ บ้างก็ว่า วัตถุสิ่งของ เช่น ต้นไม้ สัตว์ หรือว่ารูปเคารพต่าง ๆ จะทำให้ชีวิตเป็นมงคล เรื่องราวการอธิบายเรื่องมงคล ก็ไปถึงภุมเทวา คือเทวดาในระดับพื้นดิน เทวดาก็สนทนากันว่าอะไรคือมงคล ประเด็นนี้ก็ลุกลามไปถึงอากาศเทวา ไปถึงสวรรค์ชั้นต่าง ๆ จนถึงพรหมโลกชั้นสุทธาวาส ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของผู้ที่บรรลุนิพพานเป็นพระอนาคามีแล้ว มีความเข้าใจในเรื่องมงคลชีวิตเป็นอย่างดี แต่ไม่สามารถอธิบายได้ จึงได้ประกาศให้เทวดาทราบว่า พระผู้มีพระภาค จะเสด็จลงมาตรัสรู้ธรรมในอีก ๑๒ ปี ให้ไปถามพระพุทธองค์ในตอนนี้ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว คืบหนึ่งขณะที่ประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ใกล้เมืองสาวัตถี ท้าวสักกเทวราชได้นำหมู่เทวดาเข้า

เฝ้า และบัญชาให้เทพบุตรองค์หนึ่งทูลถามพระองค์ว่า อะไรคือมงคลของชีวิต พระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงหลักมงคลสูตร ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ หมวด^{๙๐} นับเป็นรายการได้ ๓๘ ประการ^{๙๑} ตามเนื้อหาในพระสูตร มงคลของพระผู้มีพระภาคจะไม่มียึดถือวัตถุ แต่ยึดถือการปฏิบัติฝึกฝนตนเอง ดังนี้

มงคลหมวดที่ ๑ ฝึกให้เป็นคนดี

มงคลที่ ๑ ไม่คบคนพาล (อเสวนา จ พาลานํ)

มงคลที่ ๒ คบบัณฑิต (ปณฺธิตานญจ เสวนา)

มงคลที่ ๓ บุษาบุคคลที่ควรบูชา (บุชาจ ปุณฺณยานิ)

มงคลหมวดที่ ๒ สร้างความพร้อมในการฝึกตนเอง

มงคลที่ ๔ อยู่ในถิ่นที่เหมาะสม (ปฏฺฐิตฺตสฺวาโส จ)

มงคลที่ ๕ มีบุญวาสนามาก่อน (ปุพฺเพจ กตปุญฺญตา)

มงคลที่ ๖ ตั้งตนชอบ (อตฺตสมฺมาปณฺธิ จ)

มงคลหมวดที่ ๓ ฝึกตนให้เป็นคนมีประโยชน์

มงคลที่ ๗ เป็นพหูสูต (พาหุสจฺจญฺจ)

มงคลที่ ๘ มีศิลปะ (สิปปญฺจ)

มงคลที่ ๙ มีวินัย (วินโย จ สุสํกฺโข)

มงคลที่ ๑๐ มีวาจาสุภาสิต (สุภาสิตาจ ยา วาจา)

มงคลหมวดที่ ๔ บำเพ็ญประโยชน์ต่อครอบครัว

มงคลที่ ๑๑ บำรุงบิดามารดา (มาตาปิตุอุฏฺฐานํ)

มงคลที่ ๑๒ เลี้ยงดูบุตร (ปุตฺตสงฺคโ)

มงคลที่ ๑๓ สงเคราะห์ภรรยา(สามี)(ทารุสสงฺคโ)

มงคลที่ ๑๔ ทำงานไม่คั่งค้าง (อนากุลา จ กมฺมมฺตา)

มงคลหมวดที่ ๕ บำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม

มงคลที่ ๑๕ บำเพ็ญทาน (ทานญฺจ)

มงคลที่ ๑๖ ประพฤติธรรม (ธมฺมจฺริยา จ)

มงคลที่ ๑๗ สงเคราะห์ญาติ (ญาติกานญฺจสงฺคโ)

มงคลที่ ๑๘ ทำงานไม่มีโทษ (อนวชฺชานิกมฺมานิ)

มงคลหมวดที่ ๖ ปรับเตรียมสภาพใจให้พร้อม

^{๙๐} พุ.พ.อ. (ไทย) ๓๙/๑๖๒ - ๑๖๘.

^{๙๑} พุ.พ. (ไทย) ๒๕/๓ - ๑๓/๗ - ๘.

มงคลที่ ๑๙ งดเว้นจากบาป (อารตี วิรตี ปาปา)
 มงคลที่ ๒๐ สำรวมจากการดื่มน้ำเมา (มชชปานาจ สณญโม)
 มงคลที่ ๒๑ ไม่ประมาทในธรรม (อปปมาโท จ ธมเมสุ)

มงคลหมวดที่ ๗ การแสวงหาธรรมเบื้องต้นใส่ตัว

มงคลที่ ๒๒ มีความเคารพ (คารโว จ)
 มงคลที่ ๒๓ มีความถ่อมตน (นิวาโตจ)
 มงคลที่ ๒๔ มีความสันโดษ (สนตญฐิจ)
 มงคลที่ ๒๕ มีความกตัญญู (กตญญตา)
 มงคลที่ ๒๖ พังธรรมตามกาล (กาเลนธมมสสวน)

มงคลหมวดที่ ๘ การแสวงหาธรรมะเบื้องต้นใส่ตัวให้เต็มที่

มงคลที่ ๒๗ มีความอดทน (ขนติจ)
 มงคลที่ ๒๘ เป็นคนว่าง่าย (โสวจสสตา)
 มงคลที่ ๒๙ เห็นสมณะ (สมณานญจ ทสสน)
 มงคลที่ ๓๐ สนทนาธรรมตามกาล (กาเลนธมมสากจณา)

มงคลหมวดที่ ๙ การฝึกภาคปฏิบัติเพื่อกำจกกิเลสให้สิ้นไป

มงคลที่ ๓๑ บำเพ็ญตบะ (ตโปจ)
 มงคลที่ ๓๒ ประพฤติพรหมจรรย์ (พรหมจริยญ)
 มงคลที่ ๓๓ เห็นอริยสัจ (อริยสัจจาทสสน)
 มงคลที่ ๓๔ ทำพระนิพพานให้แจ้ง (นิพพานสจฉิกิริยาจ)

มงคลหมวดที่ ๑๐ ผลจากการปฏิบัติจนหมดกิเลส

มงคลที่ ๓๕ จิตไม่หวั่นไหวในโลกธรรม (มุฏฐัสสโลกธมเมหิ จิตต ยสส น กมปติ)
 มงคลที่ ๓๖ จิตไม่โศก (อโสภ)
 มงคลที่ ๓๗ จิตปราศจากธุลี (วิรัช)
 มงคลที่ ๓๘ จิตเกษม (เขม)

อย่างไรก็ตาม แม้พระพุทธองค์จะทรงแสดงธรรมไว้ชัดเจนดีแล้ว ก็มีผู้ที่เชื่อบ้าง ไม่เชื่อบ้าง จึงได้ส่งผลมาถึงปัจจุบันนี้ แนวทางการยึดถือความเป็นมงคล จึงมีอยู่ 2 แนวทาง คือ มงคลจากการมีสิ่งนั้นมีสิ่งนี้ และมงคลจากการฝึกตัว ซึ่งความเป็นผู้ว่าง่ายจัดเป็นมงคลจากการฝึกตัว ความเป็นคนว่าง่ายนั้น กล่าวได้ว่าเป็นธรรมะกระทำที่พึง ข้อนี้นับจริงตามที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ในปฐมนาถสูตรว่า “เป็นผู้ว่าง่าย ประกอบด้วยธรรมเป็นเครื่องทำให้เป็นผู้ว่าง่าย อุดหนุนรับฟังคำพร่ำสอนโดยเคารพ แม้การที่ภิกษุเป็นผู้ว่าง่าย ประกอบด้วยธรรมเป็นเครื่องทำให้เป็นผู้ว่าง่าย อุดหนุน รับฟังคำพร่ำ

สอนโดยเคารพนี่ก็เป็นธรรมกระทำที่พึง”^{๙๒} ความเป็นผู้ว่าง่ายนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เป็นมงคล เพราะ เป็นเหตุแห่งการได้โอวาทานุสาสนีจากสำนักของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย และเป็นเหตุแห่งการบรรลุคุณคือการละโทษได้

เพื่อความเข้าใจเกี่ยวกับลักษณะของบุคคลผู้ว่าง่าย เราพึงทราบลักษณะของบุคคลผู้ว่ายากก่อน ซึ่งพระมหาโมคคัลลานเถระได้กล่าวสอนทักษะทั้งหลาย เรื่องสิ่งที่ทำให้เป็นผู้ว่ายากสอนยาก ไว้ ๑๖ ประการ พอสรุปได้ว่า บุคคลผู้ชื่อว่า ยากนั้น มีลักษณะเป็นอย่างนี้ คือ เมื่อได้ฟังคำของคนอื่นแล้ว ถ้าตนเห็นว่าเป็นคำเจริญหู น่าฟัง โดยเกี่ยวกับเป็นคำพูดยกย่องสรรเสริญตน พรรณนาคุณความดีของตน ตนก็ยอมรับคำพูดนั้นทันที ราวจะว่าเป็นคนว่าง่าย แต่ถ้าตนเห็นว่าเป็นคำเจริญหู ไม่น่าฟัง โดยเกี่ยวกับว่าเป็นคำพูดตำหนิตติเตียนตน ซึ่งข้อบกพร่องของตน แม้ว่าเป็นความจริงก็ไม่พอใจ หงุดหงิด รำคาญ ไม่อยากฟัง คนว่ายากนั้น ย่อมไม่เอื้อเพื่อ^{๙๓}

ส่วนบุคคลที่ชื่อว่า เป็นผู้ว่าง่ายนั้น มีลักษณะตรงข้ามกับบุคคลผู้ว่ายาก พอสรุปได้ดังนี้ ผู้ที่ว่าง่าย เป็นผู้ที่ยอมรับทั้งคำพูดติเตียน ทั้งคำพูดยกย่องสรรเสริญ เมื่อมีผู้อื่นตำหนิตติเตียน หากพบว่ามิได้มีความผิด ความบกพร่อง อย่างที่เขาตำหนิตติเตียนนั้นจริง ก็ทำไว้ในใจว่า เมื่อเราได้เป็น อย่างที่เขาว่านั้นจริง ก็เป็นอันว่าเราได้ตำหนิตติเตียนเราเลย เขาตำหนิตติเตียนใครไม่อาจทราบได้ แต่ไม่ใช่เราแน่นอน เพราะเราได้เป็นอย่างนั้น อย่างนี้ เป็นต้น จึงไม่โกรธ ไม่หงุดหงิด หากพบว่ามีความผิด ความบกพร่อง อย่างที่เขาว่านั้นจริง ก็ยอมรับว่าเราเป็นอย่างนั้นจริง คิดอยู่แต่ว่า “ดีจริง ที่มีคนมาตักเตือน ซึ่งข้อบกพร่อง ซึ่งเท่ากับบอกชมทรมานให้เราได้พบเห็น ถ้าหากว่าเขาไม่พูดอย่างนี้ เราก็ยังไม่รู้ เอาละ ต่อไปนี้ เราจะแก้ไขปรับปรุงตนเอง ไม่ให้มีข้อบกพร่อง มีเรื่องน่าตำหนิเช่นนี้เกิดขึ้นอีก” ส่วนถ้าหากว่าเขากล่าวสรรเสริญยกย่อง ถ้าหากตรงต่อความเป็นจริง ก็ยอมรับอีกว่า “เราเป็นอย่างที่เขาว่า แม้เขาไม่กล่าวสรรเสริญยกย่องอย่างนั้น เราก็เป็นอย่างนั้นด้วยตัวของเราเองอยู่แล้ว เราได้เป็นคนน่าสรรเสริญยกย่องเพราะเหตุที่มีคนอื่นมาสรรเสริญยกย่องเลย” ดังนี้ เพราะเหตุ นั้น จึงเป็นผู้ไม่ปลาบปลื้ม หลงติดในคำยกย่องสรรเสริญนั้น แต่ถ้าหากว่าไม่ตรงต่อความจริง ก็ยอมไม่ถือสาระ ถือเป็นเพียงคำยกยอปอปั้นเท่านั้น^{๙๔}

สำหรับพระภิกษุ ความเป็นคนว่าง่าย ชื่อว่าเป็นมงคล ก็เพราะเป็นเหตุให้ได้มาซึ่งโอวาท คือคำตักเตือน ว่าอย่างนี้ท่านควรทำ อย่างนี้ท่านไม่ควรทำ และอนุสาสนี คือคำพรัสอนเนื่องๆ ในศีลสมาธิ และปัญญา จากเพื่อนผู้ประพฤติพรหมจรรย์ร่วมกัน เป็นเหตุแห่งการบรรลุคุณ คือการละโทษ บุคคลผู้ว่าง่าย แม้เป็นฆราวาส ก็ประสบมงคลตามทำนองเดียวกันนี้ ตามสมควรแก่เพศของตน

^{๙๒} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗/๓๒.

^{๙๓} ดุราลละเอียตที่ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๘๑/๑๘๖ – ๑๘๘.

^{๙๔} ดุราลละเอียตที่ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๘๒/๑๘๘ – ๑๙๐.

ความเป็นผู้ว่าง่าย ชื่อว่าเป็นมงคล เพราะความเป็นคนไม่ไกลจากการบรรลุคุณวิเศษ เป็น มงคลข้อที่ ๒๗ แห่งมงคลสูตร ๓๘ ประการ ความเป็นผู้ว่าง่ายนั้น ย่อมเป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมสูญแห่งพระศาสนา ส่วนความเป็นผู้ว่ายาก ย่อมเป็นไปเพื่อความสูญแห่งพระศาสนา ซึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ใน อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ตติยสัทธัมมสังมโมสสูตร ว่าด้วยเหตุเสื่อมแห่งพระสัทธรรมความตอนหนึ่งว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ว่ายาก ประกอบด้วยธรรมเป็นเครื่องทำให้เป็นผู้ว่าง่าย ไม่อดทนรับฟัง คำปราศรัยโดยเคารพ ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมสูญหายไปแห่งสัทธรรม”^{๙๕} ในอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต พระผู้มีพระภาคได้แสดงความเป็นผู้ว่าง่ายย่อมดำรงสัทธรรม ความตอนหนึ่งว่า “ความเป็นคนว่าง่ายประกอบด้วยธรรมความเป็นผู้ว่าง่าย อดทน รับคำปราศรัยโดยเคารพ ย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงมั่น ไม่เสื่อมสูญ ไม่หายไปแห่งสัทธรรม”^{๙๖}

อนึ่ง คนสอนง่ายว่าง่ายไม่กระด้าง ย่อมอ่อนน้อมทั้งกาย และใจ ปวารณาตามไว้ให้ท่าน ผู้อื่นว่ากล่าวสั่งสอนด้วยความผิตตังคิษฐ์ และอาจารย์ ไม่ถือด้านรับโอวาทด้วยความเคารพ เหมือนดังราชภิกษุกับพระสารีบุตรเถระ เรื่องพระยามารผจญกับพระอุปัคคต และเรื่องนันทยักษ ฯลฯ เป็นต้น ความเป็นผู้ว่าง่ายจะได้ซึ่งที่พึงอาศัย เป็นที่รักใคร่ของมหาชน และนักปราชญ์ผู้มีปัญญา เป็นที่สรรเสริญของมนุษย์ และเทพยดาทั้งหลาย มีคุณอันใหญ่หลวงที่จะให้สำเร็จมรรค ผล นิพพาน ข้ามโอชะแอ่งแก่งกันดาร คือ ภพและชาติ ความเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในกำเนิดทั้ง ๔ ^{๙๗} และคติทั้ง ๕ ^{๙๘} ความว่าง่ายสอนง่าย เป็นเหตุให้ละเสียซึ่งอวิชชา ตัณหา มานะ ทิฐิ และอุปาทาน ซึ่งจะทำให้เห็นธรรมคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาค คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ความเป็นผู้ว่าง่ายย่อมมีเจตนาอันอ่อนไม่กระด้างด้วยมานะ และทิฐิ ย่อมมีขันติ ไม่โกรธ ไม่พยาบาท มีกาย วาจา อันใสสะอาด ปราศจากทุจริต คิดแต่ทางบุญกุศล จะยกตนให้พ้นทุกข์ แสวงหาความสุขเป็นเบื้องหน้า

ดังนั้น คนทั้งหลายพึงกระทำตนให้เป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย เพื่อความสุข สวัสดิ์ในทุสถาน ในกาลทั้งปวง ด้วยเหตุความเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย มีอานิสงส์ดังได้กล่าวมา เป็นมงคลอันสูงสุด เพราะเป็นเหตุให้เกิดความสุข ความเจริญทั้งแก่ตน และหมู่คณะ เป็นธรรมที่ควรฝึกให้มีในตนในพุทธบริษัททั้ง ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เพื่อเกื้อกูลความดีแห่งตน สังคม และพระพุทธศาสนา ให้เจริญรุ่งเรืองวัฒนาอยู่ ๆ ขึ้นไป

^{๙๕} อ.ป.ญ.จก. (ไทย) ๒๒/๑๕๖/๒๕๕.

^{๙๖} อ.จ.ต.ก. (ไทย) ๒๑/๑๖๐/๒๕๕.

^{๙๗} ที.ปา. ๑๑/๒๖๓/๒๕๕. ม.ม. ๑๒/๑๖๙/๑๔๗.

^{๙๘} คติ ๕ หมายถึง นรก, สัตว์เดรัจฉาน, เปต, มนุษย์, และสวรรค์ (ชั้นจาตุมหาราชิกา ถึง ชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ)

๓.๑.๒ นาถกรณธรรม ๑๐

ความเป็นมาของนาถกรณธรรม เกิดขึ้นโดยพระผู้มีพระภาครับสั่งแก่พระภิกษุว่า เธอทั้งหลายจงมีตนเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง จงมีธรรมเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งเลย ซึ่งหมายถึงธรรมอันเป็นที่พึ่งของคนในโลกนี้ อันเป็นหลักการสำคัญของการครองชีวิต นาถกรณธรรมนี้ ท่านเรียกว่าเป็น พหุการธรรม หรือ ธรรมมีอุปการะมาก เพราะเป็นกำลังหนุนในการบำเพ็ญคุณธรรมต่าง ๆ ยังประโยชน์ตน และประโยชน์ผู้อื่นให้สำเร็จได้อย่างกว้างขวางไพบูรณ์ องค์ประกอบของนาถกรณธรรมมี ๑๐ ประการ^{๙๙} ดังนี้

๑) ศิล ความประพฤติดีงามสุจริต รักษาระเบียบวินัย มีอาชีพะบริสุทธิ์ เป็นคุณธรรมข้อแรกในธรรมทั้ง ๑๐ ประการ เพราะศิลปะเป็นเบื้องต้นแห่งความดีทั้งหลาย เป็นพื้นฐาน หรือกรอบแห่งความดีทั้งหลาย เปรียบประดุจมารดาแห่งธรรมทั้งหลาย และเป็นบ่อเกิดแห่งกุศลธรรมทั้งปวง เพราะฉะนั้น บุคคลพึงรักษาศิล ขำระศิลปะของตนให้บริสุทธิ์ ดังนั้น ศิลจึงเป็นการสำรวมด้วยการไม่ล่วงละเมิดทางกาย และทางวาจา

๒) พาหุสัจจะ ความเป็นผู้ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก มีความรู้ความเข้าใจลึกซึ้ง เป็นผู้ได้ฟังมากซึ่งธรรมทั้งหลายที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์ครบถ้วน แล้วทรงจำไว้ได้คล่องปาก ชื่นใจ รู้แจ้งธรรมโดยผล และเหตุด้วยปัญญา

๓) กัลยาณมิตตตา ความมีกัลยาณมิตร เป็นผู้มีมิตร เพื่อนร่วมงานที่ดี มีคุณธรรม คือศิลปะเป็นต้น

๔) โสวัจสสตา เป็นธรรมข้อสำคัญสำหรับการมีชีวิตที่ดีงาม หากขาดธรรมข้อนี้แล้ว จะทำให้ตนเป็นที่พึ่งของตนได้ยาก คนว่าง่ายสอนง่าย คือคนที่อดทนต่อคำสั่งสอนได้ เมื่อมีผู้รู้แนะนำพร่ำสอนให้ ตักเตือนให้โดยชอบธรรมแล้ว ย่อมปฏิบัติตามคำสอนนั้นด้วยความเคารพอ่อนน้อม ไม่คัดค้าน ไม่โต้ตอบ ไม่แก้ตัวโดยประการใดๆ ทั้งสิ้น

๕) กิงกรณียะสุ ทักขตา ความเอาใจใส่ช่วยขวนขวายในกิจใหญ่น้อยทุกอย่างของเพื่อนร่วมหมู่คณะ รู้จักพิจารณาไตร่ตรอง สามารถจัดทำให้สำเร็จเรียบร้อย

๖) ธัมมกามตา ความเป็นผู้ใคร่ธรรม คือ รักธรรม ใฝ่ความรู้ ใฝ่ความจริง รู้จักพูด รู้จักฟัง ทำให้เกิดความพอใจ นำร่วมปรึกษาสนทนา ชอบศึกษา ยินดีปรีดาในหลักธรรมหลักวินัยที่ละเอียดลึกซึ้งยิ่งๆ ขึ้นไป

๗) วิริยารัมภะ ความขยันหมั่นเพียร คือ เพียรละความชั่ว ประกอบความดีมีใจแก้แค้นล้างบาปบั่นก้าวหน้า ไม่ย่อท้อ ไม่ทอดทิ้งธุระ

^{๙๙} ที.ปา.๑๑/๓๕๗/๒๘๑, ๔๖๖/๓๓๔. อัง.ทสก. ๒๔/๑๗/๒๕.

๘) สันตุมฺมฐี ความสันโดษ คือ ยินดี มีความสุขความพอใจด้วยปัจจัย ๔ ที่หามาได้ด้วย
ความเพียรอันชอบธรรมของตน

๙) สติ ความมีสติ รู้จักกำหนดจดจำ ระลึกการทำ คำที่พูดไว้ได้ ไม่มีความประมาท

๑๐) ปัญญา ความมีปัญญาหยั่งรู้เหตุผล รู้จักคิดพิจารณา เข้าใจภาวะของสิ่งทั้งหลายตาม
ความเป็นจริง

พระผู้มีพระภาคทรงให้ความสำคัญกับการมีที่พึ่ง ซึ่งที่พึ่งในที่นี้ คือ ธรรมะ เพราะผู้ที่มี
ธรรมะจึงจะสามารถพึ่งตนเองได้ ซึ่งตรงกับสุภาษิตที่ว่า “อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ” แปลว่า ตนแลเป็นที่
พึ่งแห่งตน แต่พระพุทธองค์ไม่ได้ทรงตรัสไว้แค่นั้น ทรงตรัสต่อไปอีกว่า “อตฺตา หิ สุตฺตเตนฺเต นานํ
ลภติ ทูลลัง” แปลว่า คนอื่นใครเล่าจะเป็นที่พึ่งที่แท้จริง มีตนที่ฝึกดีแล้วนั่นแหละ ชื่อว่าได้ที่พึ่งที่หาได้
ยาก สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ชี้ให้เห็นว่า ในแท้ที่จริงแล้ว ใจความสำคัญอยู่ที่
ท่อนสุดท้ายนั่นคือ การฝึกตนจนเป็นที่พึ่งได้ ซึ่งเป็นความจริงที่ว่า หากบุคคล ยังไม่สามารถพัฒนาตน
ได้ ย่อมไม่มีความสามารถในการพึ่งตนเอง และไม่เป็นที่พึ่งให้ผู้อื่นได้^{๑๐๐}

หลักการพึ่งตนเอง เป็นหลักการที่มีการกล่าวถึง และนำมาใช้ในการพัฒนาดน และสังคม
อย่างแพร่หลายมากในสังคมปัจจุบัน จนอาจกล่าวได้ว่า การพึ่งตนเองเป็นแนวทางการพัฒนาอย่าง
หนึ่ง ซึ่งตั้งต้นจากความเข้าใจในธรรมชาติของคน ในฐานะที่เป็นมนุษย์ อย่างน้อยที่สุดก็ย่อมมีพลัง
สติปัญญา ความสามารถที่อยู่บนพื้นฐานทางธรรมชาติ และสาเหตุที่ช่วยตนเองไม่ได้ก็เพราะถูกปิด
กั้นในการที่จะพัฒนาตนเองจากปัจจัยสิ่งแวดล้อม ครอบครัว เศรษฐกิจ สังคม การเมือง ไม่สามารถ
กำหนดเป้าหมาย และการตัดสินใจของตนเองได้ อย่างไรก็ตาม พุทธบริษัทย่อมยึดถือที่พึ่ง ที่ยึด
เหนี่ยวทางใจ ที่สามารถจัดความกลัว และเป็นที่พึ่งอันประเสริฐ สามารถจัดทุกข์ได้อย่างแท้จริง
คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์^{๑๐๑} พระพุทธศาสนามีสิ่งที่สำคัญสูงสุด ๓ ประการ คือ พระพุทธเจ้า
พระธรรมเจ้า และพระสงฆ์เจ้า โดย ท่านเปรียบความไว้ว่า “เป็นสรณะ แปลว่า ดวงแก้ว ซึ่งดวงแก้ว
คือ ของวิเศษ หรือของมีค่ามาก หรือของประเสริฐที่สุด เรียกรวมนั้น ๓ ว่า ตรีรัตน หรือไตรรัตน์
หรือรัตนตรัย แปลว่า แก้ว ๓ ดวง หรือแก้ว ๓ ประการ รัตน ๓ ดังกล่าวนี้เป็นสรณะ และเรียกรวม
ว่าสรณตรัย หรือไตรสรณะ แปลว่า ๓ ที่พึ่ง หรือ ๓ สรณะ”^{๑๐๒}

^{๑๐๐} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่
๑๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จ กัด, ๒๕๔๙), หน้า ๑๘๗.

^{๑๐๑} ส .ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๙/๓๖๒-๓๖๓.

^{๑๐๒} ธนิต อยู่โพธิ์, **อานิสงส์ไตรสรณคณ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวพร,
๒๕๒๙), หน้า ๔- ๕.

แม้ว่าบางเรื่องจะไม่สามารถพิสูจน์ได้ แต่ถ้าหากมนุษย์เรามีความสงสัยไปทุกเรื่อง ไม่ยอมเชื่อจนกว่าจะพิสูจน์ได้ด้วยระเบียบวิธีทางวิทยาศาสตร์แล้ว ชีวิตก็จะไม่สามารถดำเนินไปโดยราบรื่น จิตใจอยู่ในสภาพตึงเครียดเต็มไปด้วยความวิตกกังวล ไม่สามารถตัดสินใจแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นได้ แต่ความเชื่อที่ไม่ใช้เหตุผลพิจารณาเลยก็อาจกลายเป็นความเชื่อที่เป็นไปในลักษณะงมงายได้ การพึ่งตนเองเป็นหลักการพื้นฐานของพระพุทธศาสนา เป็นการสอนให้บุคคลเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเอง ไม่ให้ยึดติดหรือมัวงายเสียเวลากับอิทธิปาฏิหาริย์ การหวังพึ่งอำนาจดลบันดาลให้เกิดโชคลาภ ถือว่าเป็นการปฏิบัติที่ขัดกับหลักการพระพุทธศาสนา ศาสนาที่เป็นกรรมวาทและวิริยะวาท ทั้งยังเป็น เหตุให้ตนเป็นคนเฉื่อยชา ขอบงอมืองอเท้า เอาแต่นอนรอวาสนา^{๑๐๓}

ดังนั้น ความเป็นผู้ว่าง่ายตามหลักนาถกรรมธรรม คือการกระทำที่พึ่งแห่งตน ให้ถึงธรรมของความเป็นผู้ว่าง่าย โดยหมั่นนึกถึงโทษของความเป็นคนหัวดีว่ายาก ว่าทำให้ไม่สามารถรับเอาความดีจากใครๆ ได้ เหมือนคนเป็นอัมพาต แม้มีของดีรอบตัวก็หยิบเอามาใช้ไม่ได้ ถ้าหัวดีมากๆ ลงท้ายก็ไม่มีใครอยากสอนอยากเตือน ต้องโง่ทั้งชาติ ทำผิดเรื่อยไป ฝึกตนให้เป็นคนมากด้วยความเคารพ มองคนในแง่ดี ใครมาแนะนำตักเตือนเราไม่ว่าเรื่องอะไรก็ตาม นึกขอบคุณเขาในใจ เพราะแสดงว่าเขามีความปรารถนาดีต่อเราจึงได้มาเตือน ไม่ว่าเรื่องที่เตือนนั้นจะถูกต้องตามความเป็นจริงหรือไม่ก็ตาม ให้รับฟังไว้ก่อน ไม่ด่วนเถียง หรือนึกดูหมิ่นเหยียดหยามเขา หมั่นนึกถึงพุทธพจน์ที่ว่า “ผู้ซื่อสัตย์คือผู้ซื่อสัตย์” ฝึกการออกปาก (ปวารณา) ยอมให้ผู้อื่นว่ากล่าวตักเตือนตน ไม่ว่าผู้นั้นจะมีอายุมากกว่า เท่ากัน หรือน้อยกว่าก็ตาม ฝึกทำบ่อยๆ จะเกิดความเคยชิน เป็นนิสัย เป็นการฝึกให้เป็นคนว่าง่าย สอนง่าย นอกจากนี้ต้องฝึกสมาธิให้มาก เพื่อให้ใจผ่องใส หนักแน่น สามารถตรองตามคำแนะนำสั่งสอนของผู้อื่น มีใจสงบเยือกเย็นพอที่จะพิจารณาข้อบกพร่องของตนเอง และปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้นได้ การฝึกตนเพื่อถึงความว่าง่ายดังกล่าว ต้องอาศัยตนเป็นที่พึ่งตามหลักนาถกรรมธรรมทั้งสิ้น จึงจะสามารถเป็นหลักในการดำเนินชีวิตไปสู่ความสำเร็จ ความเจริญรุ่งเรือง และความสันติสุขในชีวิตทั้งต่อตนเองและสังคมโดยรวมได้

๓.๑.๓ กัลยาณมิตรธรรม ๗

ในพระไตรปิฎก พระผู้มีพระภาคตรัสเน้นถึงความสำคัญของความเป็นผู้มีกัลยาณมิตรไว้ว่า “ดูกรอานนท์ ความมีกัลยาณมิตรเท่ากับเป็นพรหมจรรย์ทั้งหมดทีเดียว เพราะว่าผู้มีกัลยาณมิตร พึงหวังสิ่งนี้ได้ คือเขาจักเจริญ จักทำให้มากซึ่งอริยอัชฌาติกมรรค อาศัยเราผู้เป็นกัลยาณมิตร เหล่าสัตว์ผู้มีชาติเป็นธรรมดา ย่อมพ้นจากชาติ ผู้มีชราเป็นธรรมดา ย่อมพ้นจากชรา ผู้มีมรณะเป็นธรรมดา ย่อมพ้นจากมรณะ ผู้มีโสกะ ปริเทวะ ทุกขโทมนัส และอุปายาส เป็นธรรมดา

^{๑๐๓} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๔๖๔.

ยอมพ้นจากมีโสกะ ปรีทเวะ ทุกขโหมนัส และอุปายาส”^{๑๐๔} หากดูเรื่องการคบหาจะพบว่า พระองค์ทรงย้ำเสมอว่าบุคคลไม่พึงคบมิตรชั่ว ไม่พึงคบคนต่ำช้า พึงคบแต่กัลยาณมิตร พึงคบแต่สัตบุรุษ^{๑๐๕} โดยเฉพาะแต่พระภิกษุเท่านั้น ที่พระผู้มีพระภาคทรงให้ความสำคัญของความเป็นกัลยาณมิตร ยังมีการตรัสสอนถึงความสำคัญของความเป็นกัลยาณมิตรสำหรับคนทั่วไปด้วย มีหลักกรรม และพุทธภาษิตที่ย้ำถึงความสำคัญของการคบหา และการเสวนาแต่คนดีเพิ่มอีกจำนวนมาก เช่น การคบคนชั่วเป็นหนึ่งในอบายมุข ๖^{๑๐๖} เป็นต้น

ในเสวิตัพสูตร พระผู้มีพระภาคทรงให้ข้อสังเกตบุคคล ทั้งที่ควรคบ และไม่ควรคบ ตอนท้ายพระพุทธองค์ได้ทรงสรุปไว้ว่า “บุคคลคบผู้ต่ำทราม ย่อมพลอยต่ำทรามไปด้วย หากคบผู้ที่เสมอกัน ย่อมไม่เสื่อมในกาลไหนๆ คบผู้ที่สูงกว่า ย่อมเด่นขึ้นทันตา เพราะฉะนั้น จึงควรคบผู้ที่สูงกว่าตน”^{๑๐๗}

ประการแรก หมายความว่า ให้สังเกตว่าบุคคลนั้นมี ศีล สมาธิ ปัญญา ที่ต่ำทรามกว่าตนหรือไม่ หากพบว่าเป็นเช่นนั้นท่านบอกว่าไม่ควรเสพ ไม่ควรคบ ไม่ควรเข้าไปนั่งใกล้ เว้นเสียแต่ว่าคบเพื่อที่จะเมตตา อนุเคราะห์เท่านั้น แต่ก็ต้องมั่นใจว่า จะไม่ตกเป็นผู้เอียง เสียหลักไปเสียเอง

ประการต่อมา ให้ดูว่าบุคคลนั้นมี ศีล สมาธิ ปัญญา เสมอกับตนหรือไม่ หากพบว่าเสมอกัน ท่านว่าบุคคลเช่นนี้ควรเสพ ควรคบ ควรเข้าไปนั่งใกล้ เพราะการสนทนาเกี่ยวกับศีล สมาธิ ปัญญา จักมีแก่คู่สนทนาทั้งสองฝ่าย การสนทนานั้นจะดำเนินไปด้วยดี และจักเป็นความสำราญ สุขใจ

ประการสุดท้าย หากบุคคลนั้นมี ศีล สมาธิ ปัญญา เหนือกว่าตน ควรทำการสักการะ เคารพเสียก่อน แล้วจึงเสพ จึงคบ เข้าไปนั่งใกล้ เพราะว่าการคบบุคคลเช่นนี้ จะทำให้การบำเพ็ญ ศีล สมาธิ ปัญญา ที่ยังไม่บริบูรณ์ ให้บริบูรณ์ได้

กัลยาณมิตรผู้สมบูรณ์ด้วยคุณสมบัติทุกๆ ประการนั้น คือพระผู้มีพระภาค ซึ่งพระพุทธพจน์รับรองว่า “ดูกร อานนท์ สัตว์ทั้งหลายผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา ย่อมพ้นจากชาติความเกิดได้ด้วยอาศัยกัลยาณมิตรคือเราตถาคตนั้นเทียว”^{๑๐๘} การที่ใครสักคนหนึ่งมีจิตหวังเพื่อประโยชน์สุขของคนอื่น เพื่อเป็นบุญนิมิตในทางสร้างสรรค์ สร้างความเจริญด้านจิตใจ การชี้แนะให้คนอื่นดำรงตนอยู่ในทางที่ถูก ที่ดีงาม ชักนำให้กุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น อกุศลที่กำลังเกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วให้เสื่อม

^{๑๐๔} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒/๒-๔.

^{๑๐๕} พุ.ปาฐ. (ไทย) ๒๕/๗๘/๕๒.

^{๑๐๖} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๗/๒๐๒.

^{๑๐๗} อง. ตี. (ไทย) ๒๐/๒๖/๑๓๔.

^{๑๐๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒/๒-๔.

ลงไป บุคคลผู้มีความปรารถนาอย่างนี้ จำเป็นต้องมีคุณธรรมสำหรับฝึกตนให้เหมาะกับภาระหน้าที่รับผิดชอบ ฉะนั้น บุคคลผู้ทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตรจึงต้องประกอบด้วยองค์คุณ หรือคุณสมบัติของกัลยาณมิตรถึง ๗ ประการ คือ

๑) ปิโย : น่ารัก คือ เข้าถึงจิตใจ สร้างความรู้สึกสนิทสนมเป็นกันเอง ชวนใจผู้ที่เข้ามาหา หรือผู้ที่เราคบอยากให้เราคบเราอีกต่อไป จะทำอะไร ไม่ว่ากิจกรรมารยาท การแต่งกาย การพูดจาก็ดูเรียบร้อยดีงามทุกอย่าง ใครเห็นก็อยากที่จะคบค้าสมาคมด้วย

๒) ครุ : น่าเคารพ คือ มีความประพฤติสมควรแก่ฐานะ ทำให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจเป็นที่พึ่งของมิตรได้ และมีความปลอดภัย การทำตัวน่าเคารพนี้เมื่อมิตรมองดูแล้วจะรู้สึกว่าสามารถพึ่งพาอาศัยได้ มีความเป็นผู้ใหญ่พอที่จะพึ่งพิงได้

๓) ภาวนีโย : น่าเจริญใจ คือ มีความรู้จริง ทรงภูมิปัญญาแท้จริง และเป็นผู้ฝึกฝนปรับปรุงตนอยู่เสมอ เป็นที่น่ายกย่องควรเอาอย่าง สิ่งใดที่มิตรไม่ชอบ เราควรละการทำ การพูดสิ่งนั้นเพื่อหลีกเลี่ยงความบาดหมางใจกัน

๔) วัตตา : รู้จักพูดให้ได้ผล คือ รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไร อย่างไรคอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือนมิตร เป็นที่ปรึกษาที่ดีในเมื่อมิตรทำไม่ถูก หรือไม่รู้จักจริง เพราะคนเราย่อมมีความผิดพลาดด้วยกันทั้งนั้น จะมากจะน้อยก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง ดังนั้น มิตรเมื่อมีการกระทำที่ผิดพลาดเราต้องพร้อมให้อภัยกัน ด้วยการพูดตามเหตุ และผล

๕) วณิกขโม : อุดหนุนต่อถ้อยคำ คือ พร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษาจากมิตร มิตรมีความทุกข์อะไรก็พร้อมที่จะรับฟัง และให้การช่วยเหลือตามความสามารถ แม้จะจุจกิต ตลอดจนจะกล่าวคำล่วงเกิน หรือวิพากษ์วิจารณ์อะไรต่างๆ ก็สามารถอดทนฟังได้ ไม่เปื้อนหาย ไม่เสียอารมณ์พร้อมที่จะให้คำปรึกษา และช่วยเหลือซึ่งกันตลอดเวลา

คุณธรรมข้อนี้เป็นลักษณะหนึ่งของธรรมอันเป็นผู้วาง่ายสอนง่าย กล่าวคือ แม้ถูกเขา กล่าวด้วยคำหนัก หยาบคาย กล่าวแข็ง ก็ทนได้ คือ ไม่โกรธ ยอมรับคำกล่าวนั้นโดยชอบ หรือโดยแยบคาย

๖) คัมภีรญจะ กะถัง กัตตา : คือกล่าวชี้แจงเรื่องต่างๆที่เรารู้แต่มิตรไม่รู้ พร้อมจะแลกเปลี่ยนประสบการณ์แนวคิดที่เป็นประโยชน์ต่อกัน พร้อมทั้งให้การช่วยเหลือมิตรที่ประพฤติดุปฏิบัติไม่ถูกต้องให้ดำเนินไปในทางที่ถูกต้องเหมาะสมต่อไป

๗) โน จัญฐาเน นิโยชะเย : ไม่ชักชวนเพื่อนไปทางที่เสื่อมเสีย หรือเรื่องที่ขัดต่อกฎระเบียบของสังคม สิ่งใดที่สังคมรังเกียจเตือนก็ไม่ควรทำ เพราะจะนำมาซึ่งความเดือดร้อนแก่ตนเอง และส่วนรวมได้ มิตรที่ดีจำต้องแนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อกัน ไม่ว่าจะเป็นการทำ การพูด หรือการคิด ทุกสิ่งต้องนำมาซึ่งความสร้างสรรค์ และเป็นประโยชน์ต่อมิตร หรือโดยส่วนรวม

ในพุทธธรรมของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้สรุปคุณสมบัติที่สำคัญของกัลยาณมิตรอย่างเลิศไว้ ๒ ประการ คือ ทำได้อย่างที่พูด และมีความเป็นอิสระ สำหรับผู้ที่มีความปรารถนาที่จะช่วยเหลือผู้อื่นในฐานะที่เป็นกัลยาณมิตร มีความสำคัญอย่างยิ่ง คือต้องมีคุณธรรม คุณธรรมที่สำคัญที่สุดต่อบุคคลผู้ทำหน้าที่กัลยาณมิตร คือความเป็นผู้กระทำได้จริง พูดอย่างไร ทำได้ อย่างนั้น หรือทำอย่างไรพูดอย่างนั้น นี่คือตัวดึงดูดอันแรกที่ปรากฏต่อสายตา ผู้ที่ได้ดู ได้ฟัง^{๑๐๙} พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเปรียบบุคคลประเภทนี้ว่า “เหมือนเมฆที่ค้ำรามและให้ฝนตก เป็นเมฆค้ำรามที่ทำให้ความหวังแก่สัตว์และพืชได้”^{๑๑๐}

ดังนั้น ผู้ที่ต้องการให้มีมิตรที่ดีงามมาให้โอวาท อบรม สั่งสอน ว่ากล่าวตักเตือนแก่ตนนั้น พึงพิจารณาคุณธรรมทั้ง ๗ ประการดังกล่าวข้างต้น และที่สำคัญต้องทำตนให้มีคุณธรรมทั้ง ๗ ประการนี้ด้วย เพื่อทำตนให้มีที่พึ่งแก่ตน และช่วยเกื้อหนุนต่อกุศลธรรมให้ยิ่งๆขึ้นไป

นอกจากนี้การปฏิบัติคุณธรรมทั้ง ๗ ประการข้างต้นจะสมบูรณ์พร้อมได้อย่างราบรื่นนั้น ต้องอาศัยปัจจัยธรรมอย่างอื่นด้วย เพื่อผู้ว่าง่ายสอนง่ายถึงพร้อมได้อย่างสมบูรณ์แบบ และผู้ชี้โทษ (กัลยาณมิตร) ที่ดีพร้อม ต้องอาศัยปัจจัยเหล่านี้ด้วยเช่นกัน คือ

๑) โปรโตโฆสะ คือ ผู้ชี้โทษ(กัลยาณมิตร) เสี่ยงจากผู้อื่น เป็นการกระตุ้นหรือชักจูงจากภายนอก เช่น คำตักเตือน สั่งสอน ชี้โทษ คำชี้แจง อธิบาย การเรียนรู้จากผู้อื่น โดยอาจจะใช้สื่อ บางอย่างเป็นตัวแทนก็ได้ ทั้งนี้เพื่อความสะดวก ชัดเจน และเข้าใจอย่างถ่องแท้ พร้อมทั้งจะนำไปปฏิบัติได้ทันที การมีกัลยาณมิตร หรือผู้ชี้โทษที่ดี หรือโปรโตโฆสะ หรือการชักจูงจากภายนอกเป็นสิ่ง

สำคัญมากต่อองค์ประกอบของความเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย เพราะสิ่งเร้าจากภายนอกไม่ว่าจะเป็นตัวบุคคล หรือสื่อที่ส่งถึงบุคคลผู้รับนั้น มีอิทธิพลต่อความสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ถ้าสิ่งภายนอกเป็นไปด้วยให้เกิดสัมมาทิฐิ เป็นสิ่งที่ถูกต้อง เป็นเสียงที่กล่าวแต่ความจริง มีเหตุผล ประกอบด้วยประโยชน์ และความเมตตาปรารถนาดี

เพราะฉะนั้น กัลยาณมิตรที่ดี หรือโปรโตโฆสะที่ดีนั้น หมายถึงบุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติที่จะสั่งสอน แนะนำ ชี้แจง ชักจูง ช่วยเหลือ บอกช่องทาง ให้ดำเนินไปในมรรคาแห่งการฝึก ศึกษาอย่างถูกต้อง^{๑๑๑} เมื่อถึงพร้อมของความเป็นกัลยาณมิตร หรือโปรโตโฆสะที่ดีแล้วย่อมขจัด

^{๑๐๙} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรมฉบับขยายความ**, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๖๓๙.

^{๑๑๐} อัง. จตุก (ไทย) ๒๑/๑๐๑/๑๕๔.

^{๑๑๑} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม(ฉบับเดิม)**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๔), หน้า ๒๖๕.

อุปสรรคแห่งความเป็นผู้ว่าง่าย และเป็นไปอย่างราบรื่น อันนำไปสู่ความสำเร็จแห่งคำสอนนั้นๆ อย่างสมบูรณ์ในระดับหนึ่ง

๒) โยนิโสมนสิการ ในความหมายที่ปรากฏในพระไตรปิฎก หมายถึง การคิดหรือการพิจารณาในใจโดยอุบายอันแนบคาย^{๑๑๒} หรือเป็นการพิจารณาสืบค้นถึงต้นเค้า การใช้ความคิดสืบสาวตลอดสาย การคิดอย่างมีระเบียบ การรู้จักพิจารณาด้วยอุบาย การคิดแยกแยะออกดูตามสภาวะของสิ่งนั้นๆ โดยไม่เอาความรู้สึกด้วยตัณหา อุปาทานของตนเข้าจับ^{๑๑๓}

วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ หรือการพิจารณาโดยแนบคายเป็นหลักความคิดที่ประกอบด้วยเหตุผล มีระบบความคิดที่เป็นระเบียบ มีขั้นตอน เป็นกรรมวิธีที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อมาเป็นลำดับจากกัลยาณมิตร ผู้ปรารถนาดี ด้วยการให้ข้อคิดเสนอแนะแนวทางที่เหมาะสม เป็นผู้ชี้ช่องทางที่งาม ประกอบด้วยประโยชน์อย่างเดียว แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นผู้รับจะต้องลงมือปฏิบัติเองทุกขั้นตอน จึงจะบรรลุเป้าหมายที่ต้องการ เพราะฉะนั้น หลักโยนิโสมนสิการเกิดขึ้นได้ในจิตใจของบุคคลใด ผู้นั้นต้องฝึกฝนอบรมให้มีในตัวเองเท่านั้น กัลยาณมิตรเป็นเพียงผู้บอกแนวทาง หรือชี้แนะเท่านั้น

การถึงพร้อมแห่งความเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่ายนั้น ต้องอาศัยปัจจัยที่คอยหนุนให้เกิดทั้งภายนอก และภายในตัวบุคคลนั่นเอง ปัจจัยภายนอกได้แก่ การอยู่ การคลุกคลีเกี่ยวข้องกับผู้รู้ผู้มีประสบการณ์ และอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดี ที่เป็นแรงกระตุ้นให้เกิดกำลังใจ การได้รับฟังจากครูอาจารย์ที่มีความเชี่ยวชาญ รวมถึงการสื่อสารที่ดี มีประโยชน์ เช่นวิทยุ โทรทัศน์ อินเทอร์เน็ต เป็นต้น ที่ก่อให้เกิดความคิด และนำไปสู่การกระทำต่อสิ่งที่ดีงาม มีประโยชน์ต่อตนเอง และส่วนรวม เรียกว่าปรโตโฆสะ หรือกัลยาณมิตร ซึ่งประกอบด้วยความเห็นที่ถูกต้องดีงาม สร้างสรรค์ เป็นไปเพื่อความเจริญทั้งปัจเจกบุคคล และสังคม นอกจากปัจจัยภายนอกที่คอยเป็นแรงกระตุ้นแล้ว ปัจจัยภายในคือ ความเป็นผู้มี ความคิดสร้างสรรค์ ความคิดเป็นระบบ ความคิดประกอบด้วยกุศล มีเหตุมีผล เข้าใจสรรพสิ่งทั้งปวงที่เกิดขึ้นโดยมองเห็นความเป็นจริงทั้งในระดับพื้นฐาน และระดับละเอียดอ่อน เรียกว่าโยนิโสมนสิการ อันเป็นสัมมาทิฐิ คือ ความเห็นความคิดที่ถูกต้อง เป็นตัวคอยหนุนส่ง หรือเป็นแรงส่งทำให้เกิดขึ้นได้ เมื่อปัจจัยภายใน และปัจจัยภายนอกถึงพร้อมแล้ว การลงมือกระทำต้องประกอบขึ้นด้วยถึงจะสมบูรณ์แห่งธรรมนั้น เช่น ผู้ว่าง่ายสอนง่ายเมื่อมีกัลยาณมิตรชี้โทษให้เห็นเหตุ และผลแห่งโทษนั้น ผู้ว่าง่ายควรน้อมนำหลักโยนิโสมนสิการมาประยุกต์ใช้เพื่อประโยชน์แห่งธรรมนั้นแล้ว

^{๑๑๒} พระมหาหุนพัฒน์ กองบาง, “การศึกษาวิเคราะห์วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการในพระสูตรต้นตปิฎก”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาพุทธศาสนศึกษา : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๔), หน้า ๒๖๓.

^{๑๑๓} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม(ฉบับเดิม), หน้า ๒๖๓.

เมื่อถึงพร้อมทั้งปัจจัยภายใน ภายนอกแล้ว ผู้ว่าง่ายต้องลงมือกระทำเพื่อปัญหาแห่งเหตุชี้โทษนั้นจะ
ได้หมดไป^{๑๑๔}

เพราะฉะนั้น ผู้ว่าง่ายสอนง่ายควรนำหลักโยนิโสมนสิการมาเป็นแนวทางปฏิบัติ เพื่อจัด
อุปสรรคปัญหาต่างๆ อาทิเช่น ความลัษเลสสย มานะ ทิณฐิ อวิชชา เป็นต้น หลักโยนิโสมนสิการเป็น
ประโยชน์อันยิ่งใหญ่แก่องค์ธรรมที่ชื่อว่า ความเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่ายโดยแท้

๓.๑.๔ ธรรมทำให้งาม ๒

ธรรมอันทำให้งาม หรือ โสภณธรรม หมายถึงคุณธรรมที่ทำให้บุคคลให้งามด้วยกิริยา
วาจา และใจ เป็นหลักธรรมระดับบุคคลให้มีความงามในภายใน คือ ทำให้เป็นผู้มีอัธยาศัยใจงาม
มีน้ำใจอดทน มีความเยือกเย็น สามารถยอมรับการหยามหมิ่น และอดกลั้นสิ่งชั่วร้าย และเฝ้าระวังได้ โดย
มีความสงบเสงี่ยมอยู่ภายในจิตใจ หรือเรียกว่า เป็นคนมีน้ำอดน้ำทนสงบเสงี่ยม สมดังคำที่กล่าวไว้ว่า
“อารมณ์แต่งกาย แต่ใจแต่งด้วยธรรม” ซึ่งคำว่า ธรรม ในคำกล่าวนี้ หมายถึงองค์ธรรม ๒ ประการ
คือ ขันติ และ โสรจจะ^{๑๑๕}

ขันติ หมายถึง ความอดทน อดกลั้นไว้ได้เมื่อใจถูกระทบด้วยอารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา ก็ไม่
แสดงอาการวิตกทุกข์ร้อน หรือโมโหฉุนเฉียว ไม่มีการทำ หรือคำพูดตอบโต้ เรื่องที่ต้องใช้ความอดทน
มี ๔ ชนิด คือ

- ๑) ทนต่อความลำบากตรากตรำ ไม่แสดงอาการย่อท้อ สิ้นหวังต่ออุปสรรคของชีวิต
- ๒) ทนต่อทุกขเวทนา ไม่แสดงอาการทรมานทรมายจนเกินควรเมื่อเจ็บป่วย
- ๓) ทนต่อความเจ็บใจ ไม่แสดงอาการโกรธไม่พอใจเมื่อถูกคนอื่นทำหรือพูดกระทบ
กระแทกแดกดัน
- ๔) ทนต่ออำนาจกิเลส ไม่แสดงอาการอยากมี อยากได้จนออกหน้า แม้ได้มาก็ไม่ยินดีเกิน
เหตุ

โสรจจะ หรือความเสงี่ยม หมายถึง ผู้รู้จักทำจิตใจให้แช่มชื่นผ่องใสเบิกบาน มีกาย วาจา
สงบเสงี่ยมเรียบร้อย เพราะเมื่ออดทนได้แล้ว ก็ไม่แสดงกิริยา กาย วาจา ให้ผิดปกติ เช่น คนที่ถูกหมิ่น
ประมาทให้ได้รับความเจ็บใจ แต่ก็ไม่แสดงการโต้ตอบ ไม่หันหน้าบูดบึ้งเมื่อเกิดความโกรธขึ้น หรือครวญ
ครางเมื่อทุกขเวทนาครอบงำ เป็นต้น นอกจากนี้ โสรจจะ ยังช่วยสนับสนุนขันติให้สูงเด่นขึ้น เพราะผู้

^{๑๑๔} ศุภกาญจน์ ชยาพัฒน์, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องความเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่ายในพระพุทธศาสนา
เถรวาท, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. (สาขาพระพุทธศาสนา) : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย ๒๕๔๘), หน้า ๘๑.

^{๑๑๕} วินย.๕/๒๔๔/๓๓๕ อัง.ทก. (ไทย) ๒๐/๔๑๐/๑๑๘

มีขันติ อุดทนต่อความเจ็บใจได้แล้ว ยังรู้จักทำให้สงบแช่มชื่นเบิกบานได้ คือมีอาการปกติเหมือนไม่มีอะไรเกิดขึ้น เพราะมีธรรมะคือ โสรัจจะ เข้าสนับสนุนนั่นเอง ด้วยเหตุนี้ โสภณธรรม หรือธรรมอันทำให้งาม คือ ขันติ และ โสรัจจะ จึงเป็นเครื่องประดับภายในจิตใจ ทำให้เป็นคนมีสง่าราศี น่ายกย่องนับถือ

หลวงพ่อดม มหาบุญโญ (วัดป่าหนองเลง) ได้กล่าวถึงธรรมอันทำให้งาม ๒ อย่าง ไว้ว่า^{๑๑๖} ขันติ ความอดทน หมายถึงความอดได้ ทนได้เพื่อบรรลุความดีงาม และความมุ่งหมายอันชอบ ความทนได้เมื่อถูกกระทบด้วยสิ่งอันไม่พึงปรารถนา เป็นลักษณะของกาย และใจที่พร้อมจะเผชิญกับเหตุการณ์ที่พึงทำ หรือที่จะเกิดขึ้นในทุกรูปแบบ โดยไม่มีความย่อท้อ หรืออแงเมื่อประสบกับสิ่งที่ลำบาก หรือสิ่งที่ไม่ต้องการ จำแนกเป็น ๓ ลักษณะคือ อุดทนต่อความตรากตรำ ,อดทนต่อความลำบาก, และอดทนต่อความเจ็บใจ โสรัจจะ ความเสงี่ยม หมายถึงความสงบเสงี่ยมเจียมกายเจียมใจ คือเมื่อสามารถอดทนด้วยขันติได้ แล้วก็พยายามสงบใจ ทำให้ใจเย็น ให้ปลอดโปร่ง ไม่เก็บเอาความลำบาก ความเจ็บปวด ความเจ็บใจนั้นมาใส่ใจคิดอีก เมื่อใจสงบเย็นได้แล้ว กิริยาทางกาย และคำพูดที่แสดงออก ก็สงบเสงี่ยมเรียบร้อยเหมือนไม่มีอะไรเกิดขึ้น เป็นลักษณะของบุคคลผู้มีจิตใจงอกอาจ สู้ทนไม่วู่วาม มีสติสัมปชัญญะคุมอารมณ์คงที่ ไม่หวั่นไหวเพราะรัก หรือเพราะชัง หากแต่มีใจค่อนักแน่น มั่นคง และมีอัธยาศัยดีงามอยู่เสมอ บุคคลผู้มีโสรัจจะย่อมรู้จักทำจิตของตนให้แช่มชื่น มีกิริยาสงบเสงี่ยม แสดงอาการอันสม่าเสมอ ไม่แสดงกิริยาว่าทำให้ผิดปกติจากที่เคยเป็น เช่น ไม่ด่าตอบเมื่อถูกดูหมิ่น และไม่ครวญครางเมื่อคราวเจ็บไข้ได้ป่วย เป็นต้น

การจะมีจิตใจมั่นคงต่อธรรมคูนนี้ได้ จะต้องมีการเจริญสติไว้เสมอ เพื่อให้เกิดมีสติ และสัมปชัญญะคุมอารมณ์ให้คงที่ ด้วยการเจริญภาวนาในธรรมะ ภาวนาไว้เสมอในชีวิตประจำวันว่า “ไม่ยินดี ยินร้าย ไม่ว่าร้ายใคร ไม่คิดร้ายใคร” ก็จะทำให้เกิดสติ รู้ปล่อยวางในอารมณ์ที่ไม่ดีออกไป ทำให้มีขันติ และโสรัจจะ อย่างมั่นคงในชีวิต จึงอยู่เย็นเป็นสุขในชาตินี้ และชาติหน้าได้ ด้วยจิตที่เป็นบุญเป็นกุศล

ดังนั้น ผู้ใดมีคุณธรรมที่ว่าด้วยโสภณธรรม ย่อมเกื้อกูลให้เป็นผู้ว่าง่าย น้อมรับกับการถูกว่ากล่าว ตักเตือน พร่ำสอน ทำให้ได้รับประโยชน์อย่างเต็มที่จากผู้ว่ากล่าว เพราะอุปสรรคอันเนื่องมาจากกิเลส คือความโกรธ เป็นต้น ได้ถูกคุณธรรมดังกล่าวขจัดออกไป ฉะนั้น ผู้ถูกสั่งสอนว่ากล่าว สามารถได้รับคำสั่งสอนจากผู้ว่ากล่าวตักเตือน ผู้สอน (ผู้มีปัญญา) อย่างเต็มที่ เพราะผู้เตือนผู้ว่ากล่าว ผู้สั่งสอนย่อมเห็นความสงบเสงี่ยมทางกาย และทางวาจา เป็นผู้นำยินดีให้อโวกา และยอม

^{๑๑๖} หลวงพ่อดม มหาบุญโญ วัดป่าหนองเลง, ธรรมอันทำให้งาม ๒ อย่าง, [ออนไลน์] แหล่งที่มา

< <https://www.facebook.com> >, (๑๘ ธ.ค.๕๙)

เห็นทางสะดวกในการกล่าวคำตักเตือน สั่งสอน สิ่งเหล่านี้มีผลทำให้ผู้ถูกกล่าว ตักเตือน สั่งสอน ย่อมได้รับความเมตตาจากผู้ตักเตือน ผู้สั่งสอน ได้รับคำสั่งสอนแนะนำที่ดี การได้รับการถ่ายทอดสิ่งที่ดีงามจากผู้ตักเตือน ผู้สั่งสอน ย่อมเป็นกุญแจไขไปสู่ความดีงามอื่นๆอีกมากมาย และเป็นปัจจัยนำสู่คุณธรรมเบื่องสูงยิ่งๆขึ้นไปได้อีกเช่นเดียวกัน

๓.๑.๕ จักร ๔

จักร ๔ หมายถึง ธรรมที่นำชีวิตไปสู่ความเจริญ ดุจลือนำรถไปสู่ที่หมาย เป็นธรรมที่ช่วยขับเคลื่อนชีวิตให้ทำความดีสวณกระเสกเสกลได้อย่างเต็มที่ และเป็นอุปกรณ์ให้ไปสู่ความเจริญทั้งปวงทั้งทางโลก และทางธรรมอย่างยั่งยืน มี ๔ ประการ^{๑๑๗} ได้แก่

- ๑) ปฏิรูปเทสวาสะ อยู่ในถิ่นที่เหมาะสม
- ๒) สัมปยุตตสัมมาปณิธิ สวมคัมกับคนดี
- ๓) อุตตสัมมาปณิธิ ตั้งตนไว้ชอบ
- ๔) ปุพเพกตปุญญตา ได้ทำดีไว้แต่ปางก่อน

ธรรม ๔ ข้อนี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า พหุการธรรม คือธรรมมีอุปการะมาก เป็นเครื่องช่วยให้สามารถสร้างคุณความดีอื่นๆ ทุกอย่าง และช่วยให้ประสบความเจริญก้าวหน้าในชีวิต บรรลุความอกงามไพบูลย์ เปรียบเหมือนวงล้อที่หมุนรอบ นำไปสู่ความเจริญ

หลักการในเรื่องของจักร ๔ นี้ นับได้ว่า เป็นการให้คำแนะนำ หรือสอนหลักการ หรือวิธีในการดำรงชีวิต ให้กับบุคคลทั้งหลายในทุกระดับชั้นได้เป็นอย่างดี ซึ่งขึ้นอยู่กับว่า ใครจะมีบทบาทความรู้อย่างไร การแสวงหาถิ่นที่จะทำให้บุคคลนั้น มีความสุข ความเจริญ ในชีวิตตั้งแต่ระดับปุถุชนไปจนถึงระดับอริยบุคคลเลยก็ว่าได้ ถึงแม้ว่า หลักการจักร ๔ นี้ในทางพระพุทธศาสนา จะเป็นการให้คำแนะนำ หรือสอนให้สำหรับบุคคลที่พึงต้องการแสวงหาความพ้นทุกข์ หรือหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงก็ตาม แต่อันที่จริงแล้ว หลักการจักร ๔ นี้ ย่อมสามารถนำไปประยุกต์ใช้ให้กับบุคคลทุกแขนงอาชีพ ทุกแขนงความรู้ ไม่ว่าบุคคลนั้น ๆ จะอยู่ในอาชีพ หรือบทบาทใด ควรดำเนินตามหลักการจักร ๔ นี้ เพื่อความเจริญรุ่งเรืองแห่งชีวิต ดังนี้

- ๑) ปฏิรูปเทสวาสะ คือ อยู่ในถิ่นที่เหมาะสม หรือถิ่นที่มีคนดี มีสถานศึกษาดี เหมาะแก่การศึกษาหาความรู้ เพื่อเป็นแนวทางในการประกอบอาชีพได้สะดวก เหมาะแก่ความเป็นอยู่ของตน มีสิ่งแวดล้อมที่ดี หมายถึงในสังคมนั้น ไม่มีอบายมุข ทุกคนในครอบครัวเป็นคนดี มีศีลมีธรรมประจำกาย วาจา ใจ มีอาชีพที่สุจริต ไม่ประพฤติผิดกฎหมาย ไม่ผิดครรลองคลองธรรม ไม่ผิดจารีต

^{๑๑๗} ๐ง.จตุกก (ไทย) ๒๑/๓๑/๑๗๙. ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔๐๐/๒๙๓.

ประเพณี ผู้ใดที่ได้อยู่ในสังคมหรือครอบครัว ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ ถือได้ว่าอยู่ในประเทศอันสมควร จะนำไปสู่ความเจริญในกายภาคนั้น

๒) สัมปยุตตปิฎก หมายถึง ผู้มีคุณธรรมสูง มีความรู้จริงทั้งทางโลก และทางธรรม ด้วยการศึกษา และปฏิบัติตามพระธรรมคำสอนของพระผู้มีพระภาค จนรู้ผิด รู้ถูก รู้ชั่ว รู้ดี คุณสมบัติของสัตว์บุรุษมี ๗ ประการคือ รู้เหตุ รู้ผล รู้ตน รู้ประมาณ รู้กาลเวลา รู้จักชุมชน และรู้จักบุคคล

(๑) รู้เหตุ หมายถึง เป็นผู้รู้จักเหตุของการเกิดทุกข์ และรู้จักเหตุของการเกิดสุข เป็นผู้รู้จักเหตุของการเกิดทุกข์ หมายถึง รู้จักว่าเหตุใด เมื่อคิด เมื่อพูด เมื่อทำแล้ว ทำให้เกิดความเดือดร้อนเป็นทุกข์ เช่น เมื่อคิดจะฆ่าคนก็เป็นทุกข์ทางใจ เมื่อพูดว่าจะไปฆ่าคนก็เป็นทุกข์ทางวาจา เมื่อนำกายไปฆ่าคนก็เกิดทุกข์ทั้งกาย วาจา ใจ อีกตัวอย่างหนึ่งไปปล้น จี้ ทุบตบ หลอกหลวง ทุจริตคดโกง เอาทรัพย์สินเงินทองของผู้อื่นมาเป็นของตน สร้างความเดือดร้อนให้กับตนเองและผู้อื่น นี่คือเหตุของการเกิดทุกข์ และยังมีเหตุอื่น ๆ อีกมากมายที่เป็นเหตุของการเกิดทุกข์ ผู้ใดที่รู้จักเหตุของการเกิดทุกข์แล้ว ก็ไม่ควรสร้างเหตุของการเกิดทุกข์อีกต่อไป นี่คือคุณสมบัติของสัตว์บุรุษ

เป็นผู้รู้จักเหตุของการเกิดสุข หมายถึง การทำความดี ด้วยกาย วาจา ใจ เช่นคิดว่าพรุ่งนี้จะทำบุญตักบาตรก็มีความสุขทางใจ เมื่อได้พูดว่าจะนำสิ่งของต่าง ๆ ไปใส่บาตร ก็มีความสุขทางวาจา เมื่อนำสิ่งของที่เตรียมไว้ไปใส่บาตรเรียบร้อยแล้ว ก็จะเกิดความสุขทั้งกาย วาจา ใจ หรือนำทรัพย์สินเงินทองไปบริจาค สร้างวัด โบสถ์ วิหาร โรงพยาบาล ถนน สะพาน โรงเรียนและสาธารณประโยชน์อื่น ๆ หรือแบ่งปัน ทรัพย์สินเงินทอง ให้แก่ผู้ตกทุกข์ได้ยาก ผู้ด้อยโอกาสและผู้พิการ เป็นต้น นี่คือเหตุของการเกิดสุข และยังมีเหตุอื่น ๆ อีกมากมายที่ทำให้เกิดสุข ผู้ใดรู้จักเหตุของการเกิดสุขแล้ว ก็ควรสร้างเหตุนั้นต่อไป นี่คือคุณสมบัติของสัตว์บุรุษ

เพราะฉะนั้น เมื่อรู้จักเหตุของการเกิดทุกข์ และรู้จักเหตุของการเกิดสุขแล้ว ผู้ที่เป็นสัตว์บุรุษย่อมสร้างแต่เหตุของการเกิดสุขเท่านั้น

(๒) รู้ผล หมายถึง เป็นผู้รู้จักผลของการเกิดทุกข์ และรู้จักผลของการเกิดสุข

เป็นผู้รู้จักผลของการเกิดทุกข์ หมายถึง ได้รับความทุกข์ความเดือดร้อนมาจากการทำความชั่วทางกาย วาจา ใจ เช่น ฆ่าคน ปล้น จี้ ทุบตบ หลอกหลวง ทุจริต คดโกง แล้วเกิดความทุกข์เป็นผลมาจากการทำความชั่ว นี่คือเป็นผู้รู้จักผลของการเกิดทุกข์ ซึ่งเป็นคุณสมบัติของสัตว์บุรุษ

เป็นผู้รู้จักผลของการเกิดสุข หมายถึง ผู้ที่รู้ว่า ผลที่เราได้รับความสุขกาย สุขใจ มาจากเหตุของการคิดดี พูดดี ทำดี เมื่อเป็นผู้รู้จักผลของความสุข ก็จะตั้งใจสร้างแต่ความดีทั้งกาย วาจา

ใจ หรือที่เรียกว่า กายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต นี่ก็เป็นผู้รู้ผลของการเกิดสุข ซึ่งเป็นคุณสมบัติของสัตบุรุษ

(๓) เป็นผู้รู้จักตน หมายถึง ผู้ที่รู้จักตนว่า อยู่ในชาติตระกูลใด ยศถา บรรดาศักดิ์ สูงต่ำเพียงใด มีทรัพย์สมบัติ มีบิรวาร มีความรู้ และมีคุณธรรมอยู่ในระดับใด ควรต้องปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับฐานะความเป็นอยู่ของตนเอง ประพฤติปฏิบัติตนให้ถูกต้องตามกฎหมาย ถูกต้องตามครรลองคลองธรรม ถูกต้องตามจารีตประเพณี ไม่ประพฤติดตนให้เสื่อมเสียวงศ์ตระกูล ไม่อวดดีถือดีจนดูเป็นคนหยิ่งยโส ไม่คิดเห่อเหิมทะเยอทะยานเกินฐานะ นี่ก็เป็นผู้รู้จักตน ซึ่งเป็นคุณสมบัติของสัตบุรุษ

ผู้ที่ไม่รู้จักตน หมายถึงผู้ที่ไม่รู้จักตนเองว่า ตนเองมีชาติตระกูล ยศถาบรรดาศักดิ์สูงต่ำเพียงใด เป็นคนอวดดีถือดี หยิ่งยโสโอหัง เห่อเหิมทะเยอทะยาน ประพฤติดตนผิดกฎหมายผิดครรลองคลองธรรม ผิดจารีตประเพณี นี่ก็เป็นผู้ไม่รู้จักตน ซึ่งไม่ใช่คุณสมบัติของสัตบุรุษ

(๔) เป็นผู้รู้จักประมาณ หมายถึง รู้จักความพอเหมาะพอดี ไม่มากหรือน้อยเกินไปในทุกเรื่อง เช่น รู้จักประมาณในการรับประทานอาหาร รู้จักประมาณในการใช้จ่ายเงินทอง รู้จักประมาณในการแต่งกาย รู้จักประมาณในที่อยู่อาศัย รู้จักประมาณในการทำมาหากิน ตามกำลังสติปัญญา กำลังทรัพย์ กำลังกาย ไม่ทำกิจการใด ๆ ที่เกินตัว นี่คือการรู้จักประมาณ ซึ่งเป็นคุณสมบัติของสัตบุรุษ

ผู้ที่ไม่รู้จักประมาณ หมายถึง ผู้ที่ทำอะไรเกินตัว เกินฐานะ เกินกำลัง เช่นการรับประทานอาหาร การใช้จ่ายเงินทอง การแต่งกาย เกินฐานะความเป็นจริงของตน ที่อยู่อาศัย ที่มีอยู่แล้วก็ไม่รู้จักพอ มีบ้านหนึ่งหลังแล้วก็อยากมีหลาย ๆ หลัง มีรถหนึ่งคันก็ไม่พอ อยากมีหลาย ๆ คัน จนหนี้สินล้นพ้นตัว บางคนมีภรรยา หนึ่งคนยังไม่พอ อยากมีภรรยาหลาย ๆ คน ไม่มีที่สิ้นสุด สร้างความเดือดร้อนให้กับตนเอง ครอบครัว และสังคม นี่ก็เป็นผู้ไม่รู้จักประมาณ ซึ่งไม่ใช่คุณสมบัติของสัตบุรุษ

(๕) ความเป็นผู้รู้จักกาลเวลา หมายถึง รู้จักคุณค่าของเวลาที่ผ่านไป รู้จักใช้เวลาอย่างคุ้มค่าเป็นประโยชน์ ไม่ปล่อยเวลาให้ผ่านไปโดยไร้ประโยชน์ ตัวอย่างเช่นผู้ที่รับราชการก็ควรไปทำงานให้ตรงเวลา ในขณะที่ทำงานก็ตั้งใจทำงาน ไม่ใช่เวลาราชการเพื่อหาประโยชน์ส่วนตน ไม่เลิกงานก่อนเวลา ความเจริญในหน้าที่การงานก็จะเกิดขึ้น นี่ก็เป็นผู้รู้จักกาลเวลา ซึ่งเป็นคุณสมบัติของสัตบุรุษ

ผู้ที่ไม่รู้จักกาลเวลา หมายถึง ผู้ที่ไม่รู้คุณค่าของเวลา ปล่อยเวลาให้ผ่านไปอย่างไรประโยชน์เช่น บางคนเอาเวลางาน ไปเล่นการพนัน ผู้ที่รับราชการ ไปทำงานสาย ในขณะที่ทำงานก็ไม่ตั้งใจทำงาน ใช้เวลาราชการเพื่อหาประโยชน์ส่วนตน เลิกงานก่อนเวลา ทำให้ไม่มีความเจริญก้าวหน้า

ในหน้าที่การงาน เกิดความเสื่อมเสียในหน่วยงานราชการ และเป็นตัวอย่างที่ไม่ดีแก่ข้าราชการทั่วไป อีกตัวอย่างหนึ่ง นักการเมือง ไม่เข้าประชุมสภา ใช้เวลาราชการไปแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว ใช้อำนาจหน้าที่ในการทุจริตคดโกง งบประมาณแผ่นดิน เพื่อตนเอง และพวกพ้องบริวาร นี่คือนักการเมืองที่ไม่รู้จักกาลเวลา ไม่ใช่คุณสมบัติของสัตบุรุษ

(๖) ความเป็นผู้รู้จักชุมชน ชุมชนในที่นี้หมายถึง กลุ่มคนที่อยู่ร่วมกันเป็นสังคมขนาดเล็ก อาศัยอยู่ในเขตเดียวกัน และมีผลประโยชน์ร่วมกัน ความเป็นผู้รู้จักชุมชน หมายถึง รู้จักชุมชนที่ตนอยู่อาศัย สถานที่ทำงาน และสังคมที่ตนต้องเข้าไปติดต่อสัมพันธ์ ว่าเป็นอย่างไร เช่น คนในชุมชนใส่บาตรทุกเช้า วันพระก็ไปวัดฟังธรรม ช่วยกันทำความสะอาด ถนนหนทาง และสถานที่สาธารณะ เป็นต้น มีความรักใคร่สามัคคี ประองตอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข เราก็คควรเลือกอยู่ในชุมชนนั้น นี่คือนักการเมืองที่ดี ซึ่งเป็นคุณสมบัติของสัตบุรุษ

ผู้ไม่รู้จักชุมชน หมายถึง ผู้ที่ไม่รู้จักชุมชนที่ตนอยู่อาศัย ไม่รู้จักสถานที่ทำงาน ไม่รู้จักสังคมที่ตนต้องเข้าไปติดต่อสัมพันธ์ ว่าเป็นอย่างไร เช่น ชุมชนนั้นมีอบายมุข ดื่มสุรา ค้ายาเสพติด เป็นนักเลงการพนัน เป็นนักเลงผู้หญิง เป็นมือปืนรับจ้าง เป็นโจร ปล้นจี้ ฉกชิงวิ่งราว นี่คือนักการเมืองที่ไม่รู้จักชุมชน ซึ่งไม่ใช่คุณสมบัติของสัตบุรุษ

(๗) ความเป็นผู้รู้จักบุคคล หมายถึง การรู้จักเลือกคบคนดี ด้วยการศึกษาคูณนิสัยใจคอ ความประพฤติเป็นต้น เช่น เราควรคบค้าสมาคมกับผู้ที่มีความประพฤติดี มีน้ำใจดี มีศีลมีธรรม มีความกตัญญูรู้คุณ มีความซื่อสัตย์สุจริต มีเหตุ มีผล รู้จักตน รู้จักประมาณ รู้จักกาลเวลา รู้จักชุมชน รู้จักบุคคล นี่คือนักการเมืองที่ดี ควรคบค้าสมาคมด้วย ซึ่งเป็นคุณสมบัติของสัตบุรุษ

เป็นผู้ที่ไม่รู้จักบุคคล ในที่นี้ หมายถึงการคบคนชั่วเป็นมิตร คือคนที่มีความประพฤติชั่ว คนที่ชอบดื่มสุรา เสพยาเสพติด นักเลงผู้หญิง นักเลงการพนัน ทุจริตคดโกง จี้ปล้น ฉกชิงวิ่งราว และขาดคุณธรรมทั้ง ๗ ประการ คือ ไม่รู้เหตุ ไม่รู้ผล ไม่รู้จักตน ไม่รู้จักประมาณ ไม่รู้จักกาลเวลา ไม่รู้จักชุมชน ไม่รู้จักบุคคล เป็นต้น นี่คือนักการเมืองที่ไม่ควรคบค้าสมาคมด้วย ซึ่งไม่ใช่คุณสมบัติของสัตบุรุษ^{๑๑๘}

๓) อุตตสัมมาปณิธิ ตั้งตนไว้ชอบ คือ การตั้งกาย วาจา ใจ ไว้ในทางที่ถูกต้อง หมายถึง จะไม่นำกายไปประพฤติผิดกฎหมาย ผิดศีลธรรม ผิดจารีตประเพณี จะมีสติปัญญาควบคุมกาย ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความรู้ ความสามารถ และหน้าที่ของตน ไม่ทำตนให้เป็นที่เดือดร้อนแก่ตนเอง และผู้อื่น ควรทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อตนเอง ต่อครอบครัว สังคม และประเทศชาติ บ้านเมือง นี่คือการตั้งกายไว้ชอบ

^{๑๑๘} ป.เจริญ, วงล้อแห่งพระธรรมที่นำไปสู่ความเจริญ ๔ อย่าง, [ออนไลน์] แหล่งที่มา

<<http://porjarearntum.igetweb.com/>> (๒๖ ธ.ค.๕๙)

การตั้งวาจาไว้อชอบ หมายถึง จะพูดแต่เรื่องที่ดี มีประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่น ไม่พูดปด หลอกลวง ไม่พูดเพ้อเจ้อ ไม่พูดคำหยาบ ให้ระคายเคืองต่อจิตใจของผู้อื่น ให้เกิดความเดือดร้อนกับคนทั่วไป จะพูดแนะนำตักเตือนผู้อื่น ให้ละชั่วประพฤติดี ปฏิบัติตนให้ถูกกฎหมาย ถูกครรลองคลองธรรม ถูกจารีตประเพณี เพื่อให้อยู่ร่วมกันในครอบครัว ในชุมชน ในสังคม อย่างสงบสุข นี่คือการตั้งวาจาไว้อชอบ

การตั้งใจไว้อชอบ หมายถึง ตั้งใจที่จะประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมคำสอนของพระผู้มีพระภาค เช่น ตั้งใจให้ทาน ตั้งใจนำศีลมารักษา กาย วาจา ตั้งใจเจริญสมาธิวิปัสสนาเพื่อให้เกิดปัญญา รู้แจ้งเห็นจริงตามธรรมชาติของสัตว์โลก ตั้งใจละชั่วประพฤติดี และชำระจิตใจให้สะอาดปราศจากกิเลสทั้ง ๓ อย่าง คือความโลภ ความโกรธ ความหลง ให้หมดสิ้นไปจากจิตใจ นี่คือการตั้งใจไว้อชอบ ดังนั้นการตั้งกาย วาจา ใจไว้อชอบ หรือที่เรียกว่า “ตั้งตนไว้อชอบ” ผู้ใดปฏิบัติได้ดังที่กล่าวมาแล้วนี้ จะมีเจริญรุ่งเรืองในชีวิต และครอบครัวตลอดไป

การตั้งตนไว้อชอบ หมายถึง การตั้งกาย วาจา ใจ ไว้ในทางที่ผิด เช่น ประพฤติผิดกฎหมาย ผิดครรลองคลองธรรม ผิดจารีตประเพณี ขาดศีล ขาดธรรม ไม่มีคุณธรรมประจำใจทั้ง ๕ ประการคือ

- (๑) ข่าสัตรุ ทรมานสัตรุ เปียดเบียนสัตรุ
- (๒) ลักทรัพย์ ทุจริตคดโกง ปล้นจี้ ฉกชิงวิ่งราว
- (๓) ประพฤติผิดในกาม เป็นขู้สู่มกับสามี หรือภรรยาผู้อื่น
- (๔) พูดปดหลอกลวง พูดเพ้อเจ้อ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ
- (๕) ดื่มสุรา เครื่องดองของเมา หรือเสพยาเสพติดให้โทษ

การคิดชั่ว พูดชั่ว ทำชั่วอยู่ตลอดเวลา ไม่รู้บาป บุญคุณโทษ ไม่รู้ผิดถูก ชั่วดี ลุ่มหลงมัวเมาในลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ติดอยู่ในรูป รส เสียง กลิ่น สัมผัส ธรรมารมณ์ เป็นนักเลงการพนัน นักเลงผู้หญิง นักเลงสุรา นักเลงเที่ยวกลางคืน คบคนชั่วเป็นมิตร นำความเสื่อมเสียมาสู่ตนเอง ครอบครัว ชื่อเสียงวงศ์ตระกูล และสังคมประเทศชาติบ้านเมือง นี่คือนักที่ตั้งตนไว้อชอบ จะไม่มีความเจริญรุ่งเรืองในชีวิต และครอบครัว

ร.ศ.ปรีชา ช่างขวัญยืน และ ร.ศ.วิจิตร เกิดวิเศษ ได้แสดงทรรศนะเกี่ยวกับการตั้งตนไว้อชอบไว้ว่า การตั้งตนไว้อชอบ หมายถึง การตั้งเป้าหมายทั้งทางโลก และทางธรรมไว้ถูกต้อง แล้วประกอบตน ให้ดำเนินชีวิตไปตามเป้าหมายนั้นด้วยความระมัดระวัง การตั้งตนไว้อชอบเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง เพราะเป็นขั้นแรกในการสร้างความเป็นมิตรที่ดี และเป็นการส่งเสริมสันติสุข ความเจริญก้าวหน้าแก่ชีวิตยิ่งขึ้นไป ผู้รักความก้าวหน้าทั้งหลายจำเป็นต้องตั้งเป้าหมายชีวิตให้ถูกต้องก่อน จากนั้นจึงไป

เสาะแสวงหาความรู้ ความสามารถ พากเพียรพยายามเพื่อบรรลุเป้าหมายชีวิตที่ถูกต้องนั้นให้ได้ โดยสรุป หลักการตั้งตนไว้ชอบ ๓ ประการ คือ^{๑๑๙}

(๑) การมีแผนเกี่ยวกับชีวิต คือ มีความตั้งใจที่จะสร้างตนให้ได้ดีในอนาคตทางใดทางหนึ่ง เช่น เป็นกสิกร พ่อค้า ข้าราชการ ทหาร ตำรวจ หรือนักบวช เป็นต้น

(๒) มีหลักในการสร้างชีวิต เช่น มีการศึกษาในเรื่องที่ต้องทำ ไต่ถามปรึกษากับผู้รู้ที่เป็นกัลยาณมิตร

(๓) มีจิตใจแน่วแน่มุ่งในจุดหมายที่ตั้งงาม คือ เป็นผู้ยึดมั่นในความดี จดเว้นที่จะตั้งตนในทางทุจริต ผิดศีลธรรม และผิดกฎหมายบ้านเมือง

๔) ปุพเพ กตปุญญตา ความเป็นผู้ทำความดีไว้แต่ปางก่อน หมายถึง ผู้ที่มีบุญหรือความดีที่ทำไว้ในอดีตชาติ เช่นผู้ที่ให้ทานมามากในอดีตชาติ เกิดมาชาตินี้บุญจะส่งผลให้เป็นผู้มีทรัพย์สมบัติมาก ถ้าชาตินี้ได้ให้ทานเพิ่มขึ้นอีก บุญก็จะส่งเสริมให้มีทรัพย์สมบัติมากยิ่งขึ้น และยังส่งผลให้มีทรัพย์สมบัติในชาติต่อ ๆ ไป ผู้ใดเคยนำศีลมารักษา กาย วาจา มากในอดีตชาติ เกิดมาชาตินี้บุญจะส่งผลให้มีรูปร่างหน้าตาที่สวยงาม ถ้าชาตินี้ได้นำศีล มารักษา กาย วาจา เพิ่มขึ้นอีก ก็ส่งเสริมให้ผู้ผู้นั้นมีความสวยงามมากยิ่งขึ้น และยังส่งผลให้มีรูปร่างหน้าตาที่สวยงามในชาติต่อ ๆ ไป ผู้ใดเจริญสมาธิวิปัสสนามากในอดีตชาติ เกิดมาชาตินี้บุญส่งผลให้เป็นผู้มีสติปัญญาดี รู้ผิดถูก ชั่วดี รู้บาป บุญ คุณโทษ ถ้าชาตินี้เจริญสมาธิวิปัสสนามาก บุญก็จะส่งผลให้เป็นผู้มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดยิ่งขึ้น และยังส่งผลให้มีสติปัญญาดีในชาติต่อ ๆ ไป นี่คือผลบุญที่ได้ทำความดีไว้ในชาติปางก่อน หรืออดีตชาติ^{๑๒๐}

ความเป็นผู้ได้ทำความดีไว้ก่อนแล้ว มีพื้นเดิมดี บุญเก่าเกื้อหนุนกรรมให้ดำเนินไป ชื่อนี้ถือเป็นปัจจัยหลักที่สำคัญที่จะทำให้ชีวิตสามารถเคลื่อนไปได้ เนื่องจากบุญเก่าสามารถเบียดเบียนกรรมชั่วที่กำลังจะแสดงไม่ให้เห็นออกมา หรือหากแสดงออกแล้วก็จะเบาลง หรือหากเราสามารถทำให้บุญเก่าส่งมาได้มากกว่ากรรมที่กำลังแสดงออกในปัจจุบัน ย่อมเป็นบุญหนุนให้ชีวิตเจริญก้าวหน้าในชะตาชีวิตในทุกๆด้าน หรือหนุนส่งไปเกิดในภพภูมิที่ดี ทั้งนี้บุญเก่าจะมาได้ ต้องรู้จักสร้างกรรมใหม่ มาเปิดรหัสกรรมรหัสเวอร์เป็นระยะ โดยเฉพาะการที่เราได้ทำบุญตรงกับหนี้กรรม หรือได้ปฏิบัติตรงกับสัญญากรรม เราจึงจะมีโอกาสรับบุญเก่าของเราได้อย่างต่อเนื่อง ต้องรู้ว่าสถานที่ใด เวลาใดมีศีลศีลกรรมสูง รู้จักคน และจังหวะเวลาที่จะสามารถมาเปิดรหัสเวอร์รหัสกรรม อันจะทำให้บุญเก่าของเรา

^{๑๑๙} ร.ศ.ปรีชา ช่างขวัญยืน, ร.ศ.วิจิตร เกิดวิเศษ, สังคมศึกษา ส ๐๑๑๓ พระพุทธศาสนา ม.ต้น ฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๓๓, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๓), หน้า ๒๐.

^{๑๒๐} ธรรมะ ธรรมโม, จักร ๔ ในทางพุทธศาสนามีความหมาย ตามพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับ พระธรรมปิฎก, [ออนไลน์] แหล่งที่มา <<http://variety.thaiza.com/>>, (๑๕ พ.ย.๕๙)

ไหลกลับมาช่วยเรา ได้ทันในแต่ละกาลเวลา โดยเฉพาะต้องมีการพัฒนาความรู้ทั้งในระดับวงจิต และระดับวิญญาณ โดยการพัฒนาตั้งแต่ขั้นการรับรู้คิดจำ จำได้หมายรู้ และสูงสุดคือรู้แจ้งแทงตลอด ทั้งนี้บุญเก่าของชาติก่อน และบุญใหม่ที่ทำในชาตินี้หากทำได้สมดุล อย่างสอดคล้องลงตัวกัน รวมทั้ง สอดคล้องกับวาระกาลย่อมเป็นปัจจัยนำชีวิตไปสู่ความสำเร็จได้ในที่สุด

พึงสังเกตว่ามีการมองเหตุ ในรูปของการสืบสาวไปถึงกิเลสหรือกรรมเสมอ อดีตกรรมเป็น เรื่องที่พระผู้มีพระภาคทรงรู้จากพระญาณของพระองค์ ในแง่กรรมท่านจะพูดในรูปของกรรมดีกรรม ชั่ว ที่มาจากบารมี และอาสวะ บารมีคือการสะสมสิ่งดี ๆ เอาไว้ในจิต สร้างพื้นฐานด้านต่าง ๆ ให้คนมีความโน้มเอียงไปในทางใฝ่ดี ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด คือ คนที่พบเห็นพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าด้วยกัน ทำไมจึงได้รับผลจากการเห็น การฟังธรรมต่างกัน แม้จะฟังเรื่องเดียวกัน นี่แสดง ว่าความแตกต่างกลับไปทีบุญบาปในอดีตที่มีความยิ่งย่อนแตกต่างกัน จากจุดนี้สามารถหาข้อสรุปได้ ว่า สิ่งที่เกิดขึ้นในชีวิตของคนจะบวก หรือลบก็ตาม มี ๓ เหตุแห่งที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ คือ แรงของอา สวะ และบารมี หรืออกุศลกรรม และกุศลกรรมในอดีตร่วมด้วยเสมอ^{๑๒๑}

ดังนั้น จักร ๔ จึงเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมความเป็นผู้ว่าง่ายอีกหลักธรรมหนึ่ง เพราะการ อยู่ในประเทศอันสมควร คบสัตบุรุษ การดำรงตน ตั้งตนไว้ชอบ และความเป็นผู้ได้ทำความดีไว้ในปาง ก่อน ย่อมเป็นปัจจัยหนุนให้เกิดธรรมของความเป็นผู้ว่าง่ายได้ง่ายยิ่งขึ้น อันจะนำพาชีวิตไปสู่ความ เจริญก้าวหน้าของตนเองครอบครั้ว สังคมและประเทศชาติบ้านเมืองสืบต่อไป เปรียบเหมือนล้อรถ หรือล้อเกวียน ที่นำพาหนะไปสู่จุดหมายปลายทาง

๓.๑.๖ หลักโยนิโสมนสิการ

ในทางพระพุทธศาสนา หลักโยนิโสมนสิการ คือ การคิดเป็น คิดถูกต้องตามความ เป็นจริง อาศัยการเก็บข้อมูลอย่างเป็นระบบ และคิดเชื่อมโยงตีความข้อมูล เพื่อนำไปใช้แก้ปัญหา อย่างใดอย่างหนึ่ง และต้องมีทางออกของปัญหานั้นเสมอ ถ้ามองในแง่ของขอบเขตแล้ว โยนิโส มนสิการ กินความกว้าง ครอบคลุมตั้งแต่แนวความคิดในทางศีลธรรม การคิดตามหลักความดีงาม และหลักความจริงต่าง ๆ ที่ตนได้รับการอบรมสั่งสอนมา มีความรู้ ความเข้าใจดี ตลอดถึงการคิด แยกแยะองค์ประกอบ และสืบสาวหาสาเหตุปัจจัยที่ต้องใช้ปัญญาอย่างละเอียด ประณีต เนื่องด้วย โยนิโสมนสิการมีขอบเขตกว้างขวาง จึงถือว่าโยนิโสมนสิการเป็นเครื่องมือที่สำคัญที่สุดในกระบวนการ คิดตามแนวทางพระพุทธศาสนา เพราะบุคคลสามารถที่จะนำหลักการเหล่านี้ไปประยุกต์ใช้ในโอกาส ต่าง ๆ กัน โดยอนุโลมให้เหมาะสม

^{๑๒๑} ธรรมประยุตต์ทันยุคทันสมัย, จักร ๔, [ออนไลน์] แหล่งที่มา <<http://www.sahapatibat.org/>>, (๑๐ ธ.ค.๕๙)

ในพระไตรปิฎกได้ระบุความหมายไว้หลายนัยด้วยกัน หรือที่เรียกว่า “ไวพจน์” ของ “โยนิโสมนสิการ” เช่น คำว่า อุปปริกขา^{๑๒๒} ปฏิสังขา^{๑๒๓} ปฏิสัจจิกขณา^{๑๒๔} โยนิโสมนสิการ^{๑๒๕} เป็นต้น ล้วนมีนัยความหมายของศัพท์ว่า โยนิโสมนสิการ ทั้งสิ้น แต่มีน้อย ไม่นิยมนำใช้นัก ในคัมภีร์พระไตรปิฎก มีคำที่ให้ความหมายเดียวกับโยนิโสมนสิการ ปรากฏอยู่มากมาย เช่น พิจารณาโดยแยบคาย มนสิการโดยแยบคาย มนสิการ อุบายวิธีใส่ใจ ใคร่ครวญ ไตร่ตรอง คำนึงถึง เป็นต้น และจากกลุ่มคำที่มีความหมายเดียวกับโยนิโสมนสิการ เหล่านี้ จะเห็นถึงระดับของการนำโยนิโสมนสิการไปใช้ในความหมายต่าง ๆ ตาม วัตถุประสงค์ และสถานการณ์

คำว่า โยนิโสมนสิการ ที่ท่านผู้ทรงคุณวุฒิทางวิชาการได้ให้ ความหมายไว้นี้ ท่านได้นำข้อความจากคัมภีร์มาอธิบายตามที่คัมภีร์ ชี้แจงอธิบาย และฎีกาซึ่งได้ไขความไว้ โดยวิธีแสดงไวพจน์ให้เห็นความหมายแยก ดังต่อไปนี้

๑) อุบายมนสิการ^{๑๒๖} แปลว่า คิดหรือพิจารณาโดยอุบาย คือ คิดอย่างมีวิธี หรือคิดถูกวิธี หมายถึง คิดถูกวิธีที่จะให้เข้าความจริง สอดคล้องเข้าแนวสัจจะ หยั่งรู้สภาวะ ลักษณะ และสามัญลักษณะของสิ่งทั้งหลายได้

๒) ปณมนสิการ^{๑๒๗} แปลว่า คิดเป็นทาง หรือคิดถูกทาง คือ คิดได้ต่อเนื่องเป็นลำดับ จัดลำดับได้ หรือมีขั้นตอน เล่นไปเป็นแถวเป็นแนว หมายถึง ความคิดเป็นระเบียบตามแนวเหตุผล เป็นต้น ไม่ยุ่งเหยิงสับสน ไม่วกวนไปมาทำให้งง คือ คิดกระโดดไปกระโดดมา

๓) การณมนสิการ^{๑๒๘} แปลว่า คิดตามเหตุ คิดค้นเหตุ คิดตามเหตุผล หรือคิดอย่างมีเหตุผล หมายถึง การคิดสืบค้นตามแนวความสัมพันธ์ที่สืบทอดกันแห่งเหตุปัจจัย พิจารณาสืบสาวหาสาเหตุให้เข้าใจถึงต้นเค้า หรือแหล่งที่มา ซึ่งส่งผลต่อเนื่องมาตามลำดับ

๔) อุปปาทกมนสิการ^{๑๒๙} แปลว่า คิดให้เกิดผล คือ ใช้ความคิดให้เกิดผล ที่พึงประสงค์ เล็งถึงการคิดอย่างมีเป้าหมาย หมายถึง การคิดพิจารณาที่ทำให้เกิดกุศลธรรม เช่น ปลุกเร้าให้เกิด

^{๑๒๒} ส.ช. (บาลี) ๑๗/๘๗/๕๓.

^{๑๒๓} อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๓๗/๕๑.

^{๑๒๔} อัง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๙๒/๑๙๗.

^{๑๒๕} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๕๔/๘๔.

^{๑๒๖} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/๑๓๕, ๕๕๖, ๒/๒/๓๑๘.

^{๑๒๗} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/๑๓๕, ๕๕๖, ๒/๒/๓๑๘.

^{๑๒๘} ใช้ขยายความปณมนสิการ ดูรายละเอียดใน ที.สี.อภิณวินิฉาย (บาลี) ๔๘๑.

^{๑๒๙} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/๓๔๒, ม.มุ.อ. (บาลี) ๑/๓๑๒, ม.มุ.อ. (ไทย) ๑/๑/๗๗๑.

ความเพียร การรู้จักคิดในทางที่ทำให้หายหาวตกแล้ว ให้หายโกรธ การพิจารณาที่ทำให้มีสติ หรือทำให้จิตใจเข้มแข็งมั่นคง เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการอื่นๆ ได้ให้ความหมายไว้ในเอกสารทางวิชาการ ดังนี้

วศิน อินทสระ กล่าวว่า โยนิโสมนสิการ หมายถึงการคิดเป็น คิดเป็นระบบ คิดเป็นเรื่อง เป็นเรื่องราว เป็น Systematic Thought ความคิดที่เป็นระบบ หรือว่า thoughtful พวกที่คิดเป็น คิดเป็นระบบ เข้าใจในความคิด มีวิธีคิด เป็นเรื่องที่ไม่ค่อยได้สอนกันในโรงเรียน คือ วิธีคิดว่าเรื่องนี้ควรจะคิดอย่างไร มันก็จะได้ผลออกมาดีมาก ถ้ามีวิธีคิด หรือคิดเป็น^{๑๓๐}

พระธรรมกิตติวงศ์(ทองดีสุรเตโช) ป.ธ. ๙ ราชบัณฑิต ได้กล่าวว่า การคิดแบบโยนิโสมนสิการนั้น คือการทำความคิดไว้ในใจโดยแยบคาย การพิจารณาโดยแยบคาย นั่นคือ ความเป็นผู้ฉลาดในการคิด คิดอย่างถูกวิธี ถูกระบบ พิจารณาไตร่ตรองสาวไปจนถึงสาเหตุ หรือต้นตอของเรื่องที่กำลังคิด คือคิดถึงรากถึงโคนนั่นเอง แล้วประมวลความคิดรอบด้าน จนกระทั่งสรุปออกมาได้ว่าสิ่งนั้นควรหรือไม่ควร ดีหรือไม่ดี เป็นวิธิต่างแห่งปัญญา เป็นธรรมสำหรับกลั่นกรองแยกแยะข้อมูล หรือแหล่งข่าว (ปรโตโมสะ) อีกชั้นหนึ่ง เป็นบ่อเกิดแห่งสัมมาทิฐิ ทำให้มีเหตุผลไม่มั่ว^{๑๓๑}

น.อ. (พิเศษ) ปรีชา นันทาภิวัฒน์ ร.น. กล่าวว่า การใช้ความคิดถูกวิธี คือ การกระทำในใจโดยแยบคาย มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิด พิจารณาสืบถึงต้นเค้าสาวหาเหตุผลจนตลอดสายแยกแยะออกพิเคราะห์ดูด้วยปัญญาที่คิดเป็นระเบียบ และอธิบายวิธีให้เห็นสิ่งนั้น ๆ หรือปัญหานั้น ๆ ตามสภาวะ และตามความสัมพันธ์แห่งปัจจัย และเป็นฝ่ายปัญญา ธรรมข้ออื่นที่ได้รับการยกย่องคล้าย โยนิโสมนสิการในบางแง่ ได้แก่อัปปมาทะ (ความไม่ประมาท) วิริยารัมภะ (การปรารภความเพียร) สันตุกฐิ (ความสันโดษ) สัมปชัญญะ (ความรู้ตัว สำนึกตระหนักด้วยปัญญา) กุสลธัมมานุโยค (การหมั่นประกอบกุศลธรรม) สีสัมปทา (ความถึงพร้อมแห่งศีล) ฉันทสัมปทา (ความพร้อมแห่งฉันทะ) อตตสัมปทา (ความถึงพร้อมแห่งตน คือมีจิตใจซึ่งพัฒนาเต็มที่แล้ว) ทิฏฐิสัมปทา (ความถึงพร้อมแห่งทิฏฐิ) และอัปปมาทสัมปทา (ความถึงพร้อมแห่งอัปปมาทธรรม)^{๑๓๒}

^{๑๓๐} วศิน อินทสระ, โยนิโสมนสิการ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เรือนธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๑๐.

^{๑๓๑} พระธรรมกิตติวงศ์(ทองดีสุรเตโช) ป.ธ. ๙ ราชบัณฑิต, พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด, (กรุงเทพมหานคร: วัดราชโอรสาราม, ๒๕๔๘), หน้า ๑๒๓.

^{๑๓๒} น.อ. (พิเศษ) ปรีชา นันทาภิวัฒน์ ร.น., พจนานุกรมหลักธรรมพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดวงแก้ว, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑๐-๑๑๑.

โยนิโสมนสิการหรือการคิดแบบแยกย่อยออกเป็น ๑๐ วิธี ซึ่งวิธีคิดทั้งหมดสามารถใช้ร่วมกันได้ และจะช่วยให้มีความถูกต้องในการคิดมากขึ้น ดังนี้^{๑๓๓}

(๑) วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย (หรือคิดแบบสืบสวน) วิธีคิดแบบนี้ คือ การคิดแบบหาสาเหตุที่ทำให้เกิดผลหรือเกิดเหตุการณ์ ว่ามีอะไรเป็นปัจจัยทำให้เกิด และมีความสัมพันธ์กันอย่างไร เหมือนกับตำราวิชาสาเหตุที่เกิดเหตุร้าย หรือนักวิจัยหาสาเหตุต่างๆ ที่ทำให้เกิดน้ำท่วม

(๒) วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ (หรือการคิดเชิงวิเคราะห์) วิธีนี้เป็นการคิดแยกสิ่งต่างๆ ออกเป็นส่วนๆ เช่น การวิเคราะห์ปัญหาที่เกิดขึ้นในองค์กร ก็แยกออกเป็นฝ่ายบุคคล ฝ่ายวิชาการ ฝ่ายปฏิบัติการ ฝ่ายการเงิน เป็นต้น แล้ววิเคราะห์ทีละฝ่าย โดยใช้วิธีคิดแบบอื่นมารวมใช้ด้วย เช่น วิธีที่หนึ่ง และวิธีที่สี่ เป็นต้น

(๓) วิธีคิดแบบสามัญลักษณะ (หรือแบบรู้เท่าทันธรรมดา) ผู้ที่สามารถใช้วิธีคิดแบบนี้ได้ต้องเป็นผู้รู้ หรือมีประสบการณ์ในเรื่องนั้นๆ มาก่อน รู้ว่าอะไรจริง อะไรเท็จ รู้ว่าเป็นธรรมดา รู้ว่ามันเป็นเช่นนั้นเอง ที่ปรากฏการณ์นั้นๆ เกิดขึ้น มีสาเหตุจากอะไร ทำให้เกิดผลอย่างไร จึงเป็นเรื่องธรรมดาที่รู้แล้ว ผู้ที่ใช้วิธีคิดแบบนี้อาจเรียกได้ว่าเป็นผู้ชำนาญการ หรือเชี่ยวชาญก็ได้ สามารถเป็นที่ปรึกษาให้กับผู้อื่นๆ ได้

(๔) วิธีคิดแบบอริยสัจ (หรือกระบวนการแก้ปัญหา) โดยวิเคราะห์ปัญหา (ทุกข์) หาสาเหตุของปัญหา (สมุทัย) กำหนดวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายในการแก้ปัญหา (นิโรธ) และกำหนดวิธีการแก้ปัญหา (มรรค) โดยคิดแบบเป็นคู่ คือ วิเคราะห์หาปัญหา และสาเหตุพร้อมกัน เมื่อได้ปัญหาและสาเหตุแล้วนำปัญหาที่ได้มากำหนดเป้าหมาย และนำสาเหตุมากำหนดเป็นแผนงาน โครงการ และกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหาจนบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้

(๕) วิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์ (หรือคิดตามหลักการ และความมุ่งหมาย) ธรรมแปลว่า หลักการ หลักความดีงาม หลักปฏิบัติที่ดี ส่วน อรรถ นั้นแปลว่าความมุ่งหมาย วัตถุประสงค์ ประโยชน์ที่ต้องการ วิธีคิดแบบนี้เป็นการคิดให้สอดคล้องสัมพันธ์กันระหว่างหลักการที่ดี และวัตถุประสงค์ที่ถูกต้องทำให้เกิดประโยชน์ที่ต้องการ

(๖) วิธีคิดแบบเห็นคุณโทษ และทางออก (หรือข้อดี ข้อเสีย และทางเลือก) วิธีนี้ใช้ร่วมกับวิธีอื่นด้วย เป็นการแยกแยะสิ่งที่มีอยู่ตามปกติ มองให้เห็นข้อดีข้อเสีย สิ่งที่ดี สิ่งที่ไม่ดี สิ่งที่เป็นคุณ สิ่งที่เป็นโทษ และเลือกทำ เลือกปฏิบัติแต่สิ่งดี สิ่งที่เป็นคุณ และหลีกเลี่ยงสิ่งไม่ดี สิ่งที่เป็นโทษ จากสิ่งที่เป็น และเห็นอยู่

^{๑๓๓} เกรียงศักดิ์ โรจนศิริเสถียร (สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล), มารูจักโยนิโสมนสิการกันเถอะ, [ออนไลน์] แหล่งที่มา <<http://www.popterms.mahidol.ac.th/>>, (๑๕ ม.ค.๖๐)

(๗) วิธีคิดแบบคุณค่าแท้และคุณค่าเทียม เป็นวิธีคิดจำแนกแยกออกระหว่างสิ่งที่เป็นประโยชน์อย่างแท้จริง และจำเป็นต้องมี ต้องใช้ หรือต้องทำงานตามบทบาทหน้าที่ ซึ่งถือว่ามีความค่าแท้ ซึ่งแตกต่างจากคุณค่าเทียม เช่น แสวงหาสิ่งที่ไม่มีความประโยชน์โดยตรงหรือมีแล้วก็ได้แก้ปัญหาให้ได้อย่างยั่งยืน หรือการไม่ทำงานตามหน้าที่แต่ไปทำงานนอกหน้าที่ที่ไม่จำเป็นเพื่อให้คนยอมรับ

(๘) วิธีคิดแบบปลูกเร้าคุณธรรม คือ การคิดถึงวิธีที่จะนำเอาประสบการณ์ ความรู้ มาดัดแปลงปรับปรุงให้ดีขึ้นเพื่อเป็นตัวอย่างหรือแบบอย่างที่ดี เป็นประโยชน์ต่อบุคคล และสิ่งแวดล้อม

(๙) วิธีคิดแบบเป็นอยู่ปัจจุบัน คือ วิธีคิดโดยการมีสติอยู่กับปัจจุบัน โดยการเอาผลจากอดีตมาแก้ไข หรือปรับปรุงโดยไม่ไปคำนึงแต่เรื่องในอดีต และมีสติในการคิดแก้ไข หรือปรับปรุงในเวลาปัจจุบัน โดยรู้ว่าการกระทำในปัจจุบันจะทำให้เกิดผลในอนาคตอย่างไร แต่ไม่ใช่เพื่อ เหม่อลอยถึงอนาคตตลอดเวลา

(๑๐) วิธีคิดแบบวิภาษวาท เป็นวิธีคิดประกอบกับการใช้คำพูด หรือการพูด โดยสรุปแล้วคล้ายกับนำวิธีคิดที่กล่าวมาแล้วข้างต้นมานำเสนอให้รู้ตามที่ได้คิด จำแนก แยกแยะ คิดเป็นเหตุและผล คิดตามลำดับขั้นตอน คิดเป็นประเด็น

โยนิโสมนสิการ ถึงจะมีมากอย่างก็สรุปลงได้เป็น ๒ ประเภทเท่านั้น คือ

๑) โยนิโสมนสิการ ประเภทพัฒนาปัญญาโดยตรง มุ่งให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ ตรงตามความเป็นจริง ตรงตามสภาวะแท้ ๆ เน้นที่การขจัดอวิชชา เป็นเครื่องนำไปสู่โลกุตระ สัมมาทิฐิ เรียกว่า โยนิโสมนสิการระดับสังขธรรม

๒) โยนิโสมนสิการ ประเภทสร้างเสริมคุณภาพจิต มุ่งปลูกเร้าให้เกิดคุณธรรม หรือกุศลธรรมต่าง ๆ เน้นที่การสักต หรือข่มตัณหา เป็นเครื่องนำไปสู่โลกียะ สัมมาทิฐิ เรียกว่า โยนิโสมนสิการระดับจริยธรรม

วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ บางอย่างใช้ประโยชน์ประเภทเดียว บางอย่างใช้ประโยชน์ได้ทั้ง ๒ ประเภท ^{๑๓๔}

ดังนั้น หลักโยนิโสมนสิการ จึงเป็นอีกหลักธรรมที่ส่งเสริมต่อความเป็นผู้ว่าง่ายที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา การได้รับฟังคำสั่งสอน คำว่ากล่าวตักเตือน แล้วนำมาพิจารณาให้เห็นคุณและโทษ แยกแยะสิ่งที่ได้ฟังนั้นว่า เป็นข้อดี หรือข้อเสีย เป็นสิ่งดี หรือเป็นสิ่งไม่ดี เป็นสิ่งที่เป็นคน

^{๑๓๔} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์, (ประยุทธ์ ปยุตโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๖๖๙.

หรือเป็นสิ่งที่ เป็นโทษ และเลือกทำ เลือกปฏิบัติแต่สิ่งดี มีคุณ และหลีกเลี่ยงสิ่งไม่ดี สิ่งที่เป็นโทษ จากสิ่งที่ได้รับในคำสั่งสอน ว่ากล่าวตักเตือน นั้นๆ

๓.๒ สรุปหลักธรรมที่เสริมต่อการเป็นผู้ว่าง่าย

ผู้บรรลุถึงธรรมอันทำให้เป็นผู้ว่าง่ายสอนง่ายโดยบริบูรณ์นั้น ต้องมีหลักธรรมดังกล่าวข้างต้นเป็นเครื่องอุปการะต่อการบรรลุธรรมอันทำให้เป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย เพราะหลักธรรมดังกล่าวเป็นธรรมะอันเกื้อกูลต่อผู้ว่าง่ายสอนง่ายโดยแท้ โดยหลักธรรมทั้งหมดดังที่กล่าวมาแล้ว ล้วนเป็นหลักธรรมที่เกื้อหนุนต่อธรรมอันทำให้เป็นผู้ว่าง่ายสอนง่ายโดยสมบูรณ์ ซึ่งจะกล่าวโดยสรุป ดังนี้

มงคลสูตร หรือมงคลชีวิต ซึ่งเป็นสูตรที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้เป็นข้อควรประพฤติปฏิบัติ ซึ่งมีอยู่ ๓๘ ประการ คือเหตุแห่งความสุข และความเจริญก้าวหน้าของชีวิต มงคลเหตุแห่งความเจริญก้าวหน้าแบ่งออกได้ ๓ ระดับ คือ

๑) ความเจริญก้าวหน้าในโลกนี้ เช่น เมื่อเป็นเด็กก็ประสบความสำเร็จในการศึกษาเล่าเรียน เมื่อเติบโตขึ้นก็สามารถตั้งฐานะได้ มีทรัพย์สมบัติมากมีชื่อเสียง มีการทำงานที่ดี เป็นต้น

๒) ความเจริญก้าวหน้าในโลกหน้า หมายถึง เป็นผู้สั่งสมบุญกุศลไว้ดี

๓) การบรรลุมรรคผลนิพพาน ซึ่งเป็นความเจริญก้าวหน้าในระดับที่สูงสุด

การปฏิบัติตามหลักมงคลชีวิต จะเป็นเหตุนำมาซึ่งความเจริญก้าวหน้าทั้ง ๓ ระดับนี้ เพราะผู้ที่ปฏิบัติตามหลักมงคลชีวิต โดยเนื้อหา ก็คือ เป็นผู้หลีกเลี่ยงเหตุแห่งความเสื่อมทั้งหลาย และทำความดีด้วยกาย วาจา ใจ ทั้งเบื้องต้น เบื้องกลาง และเบื้องสูง ทำให้เกิดสติปัญญา อันเป็นเครื่องทำลายอุปสรรคของชีวิต ตลอดจนความชั่ว ความบาปต่างๆ จึงส่งผลเป็นความเจริญก้าวหน้าทั้งชาตินี้ ชาติหน้า จนถึงการบรรลุมรรคผลนิพพานในที่สุด

มงคลสูตรทั้ง ๓๘ ข้อนั้น แบ่งได้เป็น ๑๐ หมู่ ๕ หมู่แรกเป็นข้อปฏิบัติในการสร้างชีวิต เป็นสิ่งที่ทุกคนจะต้องพบ ต้องปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ส่วน ๕ หมู่หลังนั้น เป็นการฝึกใจโดยตรง ซึ่งเมื่อใครทำตามหลักมงคล ๕ หมู่แรกได้แล้ว คุณสมบัติ ๕ หมู่หลัง ก็เกิดขึ้นมา

หลักมงคลสูตร เป็นหลักการโดยตรงที่ทำให้บุคคลเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย เพราะเป็นเหตุแห่งการได้โอวาทจากบัณฑิตผู้มีปัญญา ด้วยความเมตตาและหวังดี และเป็นเหตุให้ผู้ว่าง่ายสามารถบรรลุคุณธรรมขั้นสูงยิ่งขึ้นไปด้วยเหตุ คือการละโทษได้ เพราะฉะนั้น ความเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่ายจึงจัดว่าเป็นมงคล และเป็นข้อหนึ่งในมงคลสูตร แสดงให้เห็นว่า หลักธรรมที่ว่าด้วยความเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่ายนั้นมีความสำคัญ และเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตไปสู่ความเป็นเหตุแห่งความเจริญ อันนำประโยชน์สุขมาให้โลกทั้งปวง และเปรียบเสมือนกุญแจไขไปสู่ความดีต่างๆ มากมายอีกด้วย

นาถกรณธรรม ๑๐ หรือธรรมอันเป็นที่พึงของคนในโลกนี้ เป็นหลักการสำคัญของการครองชีวิต สามารถน้อมนำมาปฏิบัติกันได้ทุกคน เป็นธรรมที่มีอุปการะมาก เพราะเป็นกำลังหนุนในการบำเพ็ญคุณธรรมต่าง ๆ ยังประโยชน์ตน และประโยชน์ผู้อื่นให้สำเร็จได้อย่างกว้างขวางไพศาล ความเป็นผู้ว่าง่ายตามหลักนาถกรณธรรม คือการกระทำที่พึงแห่งตน ให้ถึงธรรมของความเป็นผู้ว่าง่าย โดยหมั่นนึกถึงโทษของความเป็นคนหัวดีว่ายาก ว่าทำให้ไม่สามารถรับเอาความดีจากใครๆ ได้ ฝึกตนให้เป็นคนมากด้วยความเคารพ มองคนในแง่ดี ฝึกการออกปาก ยอมให้ผู้อื่นว่ากล่าวตักเตือนตน เป็นการฝึกให้เป็นคนว่าง่าย สอนง่าย นอกจากนี้ต้องฝึกสมาธิให้มาก เพื่อให้ใจผ่องใสหนักแน่น สามารถตรองคำแนะนำสั่งสอนของผู้อื่น มีใจสงบเยือกเย็นพอที่จะพิจารณาข้อบกพร่องของตนเอง และปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้นได้ การฝึกตนเพื่อถึงความว่าง่ายดังกล่าว ต้องอาศัยตนเป็นที่พึ่งตามหลักนาถกรณธรรมทั้งสิ้น สามารถเป็นหลักในการดำเนินชีวิตไปสู่ความสำเร็จ ความเจริญรุ่งเรืองและความสันติสุขในชีวิตทั้งต่อตนเอง และสังคมโดยรวม

กัลยาณมิตรธรรม ๗ คือ เพื่อนที่ดี เป็นหลักธรรมที่ต้องการให้มนุษย์ได้รู้และปฏิบัติในการเป็นเพื่อนที่ดีต่อกัน มีไมตรีต่อกัน เป็นคุณสมบัติของมิตรแท้ เมื่อได้คบกันหรือเข้าหากันแล้วจะก่อให้เกิดความดีงาม และความเจริญ เพราะการดำรงชีวิตอยู่ในโลกนี้ มีความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน มิตรสหายและพวกพ้องบริวารมีส่วนอย่างสำคัญยิ่ง ที่จะช่วยเหลือสนับสนุนชีวิตของเราให้มีความราบรื่น และสามารถสร้างความดีได้อย่างเต็มที่ ดังนั้น เราจึงควรผูกมิตรไว้กับทุกคน ให้มีความรู้สึกไว้ว่า เมื่อหันไปรอบทิศ ก็มีแต่กัลยาณมิตรรอบตัว มิตรที่ดีจะเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตที่เจริญก้าวหน้า เราจะต้องรู้จักคบหา มาคม เพื่อประคับประคองกันในการทำความดี เพื่อให้มีชีวิตที่รุ่งโรจน์ถึงจุดหมายปลายทางได้อย่างปลอดภัย อย่างไรก็ตาม เราต้องรู้จักวิธีสังเกตดูคนให้เป็นว่า ผู้ที่เราคบหา มาคมด้วยนั้น เป็นบุคคลเช่นไรเป็นมิตรเทียมที่มาในรูปของศัตรูในคราวมิตร หรือว่ามีมิตรแท้ที่ละชีวิตแทนกันได้ ชีวิตเราจะได้นำไปบนเส้นทางที่ถูกต้องปลอดภัย

พระพุทธองค์ทรง สอนให้รู้จักมิตรแท้เอาไว้ว่า มีลักษณะของผู้ให้เป็นผู้มีอุปการคุณ คอยป้องกันไม่ให้ได้รับภัยอันตรายใดๆ ทั้งร่างกายและทรัพย์สิน เมื่อยามมีภัยตกอยู่ในห้วงอันตรายก็ไม่ทอดทิ้งกันสามารถเป็นที่พึ่งพิงได้ ยินดีให้ความช่วยเหลือ ขอน้อยก็ให้มาก หรือแม้ไม่เอ่ยปากขอก็ให้ด้วยความเต็มใจ มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ มีเรื่องอะไรก็ไม่ปิด ไม่มีความลับ แต่ให้ความไว้วางใจซื่อสัตย์ต่อกัน การดำรงตนบนฐานะของความเป็นกัลยาณมิตรนั้น เป็นสิ่งสำคัญมาก

หลักกัลยาณมิตรธรรม ๗ เป็นหลักธรรมที่เกื้อหนุนต่อธรรมอันทำให้เป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย โดยสมบูรณ์อย่างหนึ่ง เพราะกัลยาณมิตรธรรม ๗ ประการ เป็นเหตุเมื่อเข้าไปหาแล้วย่อมก่อให้เกิดความดีงาม และความเจริญก้าวหน้าต่อชีวิต อีกทั้งผู้ที่ต้องการให้มิตรที่ดีงามมาให้โอวาทอบรมสั่งสอน

ว่ากล่าวตักเตือนแก่ตนนั้น พึงพิจารณาคุณธรรมทั้ง ๗ ประการ และที่สำคัญต้องทำตนให้มีคุณธรรมทั้ง ๗ ประการนี้ด้วย เพื่อทำตนให้มีที่พึงแก่ตน และช่วยเกื้อหนุนต่อกุศลธรรมให้ยิ่งๆขึ้นไป

ธรรมทำให้งาม ๒ หรือหลักโสณธรรม เป็นธรรมที่ทำให้งามจากภายใน เกิดจากการรู้จักตนแต่ใจ รู้จักใช้กิริยามารยาทตามกาลเทศะ เป็นความงามที่ยั่งยืน ใช้ได้ทุกวัย ไม่ว่าเด็กหรือผู้ใหญ่ ความงามภายในนี้ดีกว่าความงามภายนอก ความงามภายในเป็นผลเกิดจากการใช้ขันติ หรือความอดทน และโสรัจจะ หรือความสงบเสงี่ยม เป็นต้นเหตุ บุคคลผู้มีขันติ และโสรัจจะ ย่อมประคองใจให้เป็นปกติได้อย่างสม่ำเสมอ ไม่พลุ่งพล่านหรือซบเซาในยามที่มีทุกข์ ไม่เห่อเหิมหรือหลงใหลในยามที่มีความสุข เพราะฉะนั้น ธรรมทั้ง ๒ จึงชื่อว่าธรรมทำให้งาม

ในชีวิตคนเราย่อมต้องเผชิญอารมณ์หรือสิ่งที่มากระทบในแต่ละวัน หากเจอสิ่งที่ไม่พอใจ บางครั้งถึงกับโมโห หากรุนแรงอาจถึงทำให้ทะเลาะเบาะแว้งทำร้ายกัน สิ่งที่จะช่วยให้รู้จักระงับอารมณ์ควบคุมตนเองได้ ก็คือ ธรรมอันทำให้งาม ๒ อย่างนี้ ข้อแตกต่างคือ ขันติ คือการข่มกาย และวาจา ทางกายไม่ให้แสดงอาการไม่พอใจออกมา โสรัจจะคือการข่มใจให้เยือกเย็นเป็นปกติ ซึ่งการที่จะถึงความเป็นผู้ว่าง่ายได้นั้น ก็ต้องอาศัยธรรมนี้เป็นฝ่ายสนับสนุน เพราะผู้ใดมีคุณธรรมที่ว่าด้วยโสณธรรม ย่อมเกื้อกูลให้ผู้ถูกเตือนได้รับประโยชน์อย่างเต็มที่จากผู้เตือน เพราะผู้เตือนย่อมเห็นความสงบเสงี่ยมทางกาย และทางวาจา เป็นผู้นำยินดีให้อวาท ย่อมเห็นทางสะดวกในการกล่าวคำตักเตือน ซึ่งผู้ที่ถูกว่ากล่าวตักเตือน มีความอดทน ยอมรับคำตักเตือนจากผู้ว่ากล่าวตักเตือนได้นั้น ก็เพราะมีพื้นฐานจากคุณธรรม คือความอดทนอันเป็นจุดเริ่มต้นของความสงบเสงี่ยม ดังนั้น สิ่งเหล่านี้มีผลทำให้ผู้ถูกกล่าวตักเตือนย่อมได้รับความเมตตาจากผู้ตักเตือน ได้รับคำสั่งสอนแนะนำที่ดี ทำให้ได้รับการถ่ายทอดสิ่งดีงามจากผู้ตักเตือนเสมอ อันจะนำพาชีวิตของผู้ที่ถูกว่ากล่าวตักเตือนไปสู่ความดีงามอื่นๆ อีกมากมาย

จักร ๔ บางครั้งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า พหุการธรรม คือธรรมมีอุปการะมาก หมายถึง ล้อธรรมที่นำบุคคลไปสู่ความรุ่งเรือง ดุลลัทธิที่นำไปสู่จุดหมายในแง่มุมหรือมิติที่ซับซ้อนและลึกลับของชีวิต หรือการที่เราจะสามารถเข้าถึงบุญกุศลที่เคยได้ทำมาในอดีตชาติ จักรธรรม ๔ ย่อมเป็นจักรหรือวงล้อสำคัญ ที่จะชักนำชีวิตของเราดำเนินไปในวิถีทางที่ถูกต้องสอดคล้องลงตัว ทั้งนี้ชีวิตจะเจริญก้าวหน้าได้ ต้องอาศัยปัจจัยทั้งภายนอก และภายใน จึงจะสามารถนำชีวิตไปถึงจุดหมายปลายทางได้ด้วยความสำเร็จ อาจกล่าวได้ว่า ธรรมทั้ง ๔ ประการในจักร ๔ นี้ เป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมสนับสนุนให้ถึงความเป็นผู้ว่าง่ายได้ง่ายขึ้น เป็นแผนที่ชีวิตที่ดีสำหรับผู้ว่าง่ายสอนง่าย สะดวกแก่การเจริญความดีอื่นๆให้ยิ่งๆขึ้นไป และเป็นธรรมที่เป็นเครื่องขจัดอุปสรรคต่างๆต่อผู้ว่าง่ายอีกด้วย

การสร้างนิสัยใหม่ให้กับตนเอง โดยใช้หลักของโยนิโสมนสิการนั้น อาจมีความเป็นไปได้

ตามความพยายามของแต่ละบุคคล ซึ่งหากบุคคลผู้นั้นมีความพยายามสูง ก็เป็นไปได้ง่ายที่จะสร้างนิสัย และฝึกการคิดแบบโยนิโสมนสิการ แต่หากบุคคลนั้นจิตใจไม่เข้มแข็งพอที่จะต้านทางกิเลส และความคิดฝ่ายต่ำของตัวเองได้ ก็อาจเป็นไปได้ยากเช่นกัน แต่ทั้งนี้ หากบุคคลนั้นฝึกการคิดแบบโยนิโสมนสิการเป็นประจำ แม้อาจจะต้องใช้เวลานานก็ตาม แต่เมื่อฝึกปฏิบัติจนเคยชินแล้ว ผลที่ได้นั้นมีค่ามาก เพราะบุคคลทั่วไปมักเกิดความเคยชินในนิสัยการคิดแบบเดิม โดยมีความไม่ชอบเป็นพื้นฐาน หากไม่ได้รับการฝึกฝน ประกอบกับความอดทนแล้ว ก็คงเป็นไปได้ยาก ซึ่งมนุษย์โดยทั่วไปมักจะหวังผลเพียงแค่นี้ไม่นานนัก เพียงแค่ให้ผ่านไปชั่วคราว ไม่อดทนต่อความยากลำบากหรืออุปสรรคใด ๆ ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้มนุษย์เกิดความ ไม่อดทน และพยายามให้เต็มที่ หวาดกลัวกับสิ่งที่ยังไม่เกิดขึ้น และสุดท้ายความล้มเหลวก็ทำให้มนุษย์ผู้นั้นล้มทั้งยืน

การคิดแบบโยนิโสมนสิการนับเป็นเครื่องมือชั้นเยี่ยมที่ช่วยพัฒนาปัญญา และความคิดของมนุษย์ให้สูงขึ้น ช่วยให้ผู้เป็นผู้นำเป็นผู้ที่คิดเป็น คิดถูก และคิดในทางสร้างสรรค์ เพื่อช่วยจรรโลงโลกใบนี้ให้มนุษย์รุ่นต่อ ๆ ไปได้ดำรงอยู่ และพัฒนาอย่างเต็มประสิทธิภาพ อีกทั้งยังเอื้อประโยชน์ในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันของมนุษย์อีกด้วย หากบุคคลรู้จักประยุกต์ให้เข้ากับสภาพการดำรงชีวิตของตนเอง ก็จะช่วยในการดำเนินชีวิตได้อย่างราบรื่น และสงบสุขตลอดไป

ดังนั้น หลักโยนิโสมนสิการ จึงเป็นอีกหลักธรรมที่ส่งเสริมต่อความเป็นผู้ว่าง่ายที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา การได้รับฟังคำสั่งสอน คำว่ากล่าวตักเตือน แล้วนำมาพิจารณาให้เห็นคุณและโทษ แยกแยะสิ่งที่ได้ฟังนั้นว่า เป็นข้อดี หรือข้อเสีย เป็นสิ่งดี หรือเป็นสิ่งไม่ดี เป็นสิ่งที่เป็นคน หรือเป็นสิ่งที่เป็นคนโทษ และเลือกทำ เลือกปฏิบัติแต่สิ่งที่ดีมีคุณ และหลีกเลี่ยงสิ่งไม่ดี สิ่งที่เป็นโทษจากสิ่งที่ได้รับในคำสั่งสอน ว่ากล่าวตักเตือน นั้นๆ

๓.๓ หลักธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อความเป็นผู้ว่าง่าย

๓.๓.๑ สังโยชน์ ๑๐

ในพระไตรปิฎกให้ความหมาย สังโยชน์ไว้ว่า เป็นเครื่องผูกพันน้อยใหญ่^{๑๓๕} เป็นกิเลส ที่ ผูกมัดใจสัตว์ หรือธรรมที่มัดใจสัตว์ไว้กับทุกข์ ในอรรถกถาให้ความหมายเอาไว้ว่า เป็นเครื่องผูกพัน สัตว์ทั้งหลายไว้ในภพ (คือภพ) ที่แล้วด้วยวิภวาทะทุกข^{๑๓๖} เป็นเครื่องพันนาการ^{๑๓๗} เพราะสังโยชน์เหล่านี้ ย่อมผูก คือตามผูกสัตว์ทั้งหลายไว้ในภพ อีกนัยหนึ่งย่อมเชื่อมภพไว้ด้วยภพ^{๑๓๘} รวมถึงการผูกมัดบุคคลผู้มีสังโยชน์ไว้ด้วยกรรม และวิบากอันเป็นทุกข์ หรือด้วยลำดับของ ภพ ในภพ

^{๑๓๕} องค์กร. (ไทย) ๒๒/๔๓/๕๐๑, ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๖๙๘/๔๕๘.

^{๑๓๖} ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๒๕๕/๑๐๗.

^{๑๓๗} ชุ.เถร.อ. (ไทย) ๒/๒๖๕/๓๖.

^{๑๓๘} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๙/๑๐๑.

กำเนิด คติ วิญญาณ ฐิติ และสัตตาวาส เป็นต้น^{๑๓๙} และยิ่งไปกว่านั้น สังโยชน์ก็ยังสามารถยังสัตว์ให้จมลงในวัฏฏะได้ด้วย^{๑๔๐}

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) กล่าวว่า สังโยชน์เป็นความงอ มีอยู่ ๑๐ ประการ สังโยชน์ทุกตัวจะมีอยู่ในตัวมนุษย์ตั้งแต่เกิด สังโยชน์เป็นกิเลสที่ผูกเย็บสัตว์ให้ติดอยู่กับความทุกข์ หรือผูกติดอยู่กับทุกข์ เป็นความงอ คือวิชาที่มาจากสัญญาติญาณของมนุษย์ และติดตัวมนุษย์มาตั้งแต่เกิด มนุษย์จึงควรที่จะเรียนรู้เพื่อให้รู้จักสังโยชน์เหล่านั้น และปฏิบัติตนเพื่อละสังโยชน์ความงอเหล่านั้นให้หมดไปจากใจ^{๑๔๑}

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของสังโยชน์ในเชิงวิชาการไว้ว่า สังโยชน์ แปลตามศัพท์ว่าเครื่องผูก หมายถึง กิเลสที่ผูกใจสัตว์ หรืออกุศลธรรมที่ผูกมัดสัตว์ไว้กับทุกข์ในสังสารวัฏฏ์เหมือนผูกเทียมสัตว์ไว้กับรถ^{๑๔๒}

พระราชพรหมยาน (หลวงพ่อดุสิต) ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับสังโยชน์ว่า เป็นเครื่องผูกพันให้ร่างกายเกิดขึ้นมาได้ด้วยอำนาจของตัณหา ท่านกล่าวว่าสังโยชน์ ๑๐ ประการก็คือความบ้า เมื่อตัดความบ้า ๑๐ ประการนี้ได้ ก็จะถึงพระนิพพาน^{๑๔๓} สังโยชน์คือความบ้า ตามทัศนะของท่าน พระราชพรหมยาน จึงมีลักษณะที่สอดคล้องกับสังโยชน์คือความงอ ของพระธรรมโกศาจารย์ (ท่านพุทธทาส)

सानุ มหัทธนาตุล ได้กล่าวสรุปความหมายของสังโยชน์ไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์สังโยชน์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท” ความว่า สังโยชน์ คือเครื่องพันนาการล่องหน ซึ่งเกี่ยวโยงสัตว์ทั้งหลายเอาไว้โดยไม่ให้เห็น และไม่ให้อึดติด เป็นเหตุให้สัตว์เหล่านั้นต้องกลับมาวนเวียนอยู่ในภพทั้ง ๓ ได้แก่ กามภพ รูปภพ และอรุภพ อย่างไม่มีวันจบสิ้น ตราบใดที่ยังไม่ได้เรียนรู้วิธีปลดเครื่องพันนาการเหล่านั้นออกไป^{๑๔๔}

^{๑๓๙} ขุ.อิติ.อ. (ไทย) ๑/๑๙๓/๑๑๑.

^{๑๔๐} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒๒/๓๘๐.

^{๑๔๑} พระธรรมโกศาจารย์(พุทธทาสภิกขุ), ธรรมานุกรมธรรมโฆษณ์ ฉบับประมวลธรรม เล่ม ๓, เรียบเรียงโดย นาย พินิจ รักทองหล่อ, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมทานมูลนิธิ, พ.ศ. ๒๕๔๐), หน้า ๕๕-๗๑.

^{๑๔๒} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและ ขยายความ, หน้า ๒๘๔-๒๙๒.

^{๑๔๓} พระราชพรหมยาน, สังโยชน์ ๑๐, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เยลโล่ การพิมพ์ (๑๙๘๘) จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๕๕.

^{๑๔๔} สานุ มหัทธนาตุล, “การศึกษาวิเคราะห์สังโยชน์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๒๒.

สังโยชน์ คือ กิเลสที่ผูกมัดใจสัตว์ ธรรมที่มีสัตว์ไว้กับทุกข์ หรือกิเลสเครื่องร้อยรัดจิตใจ ให้จมในวัฏฏะ มี ๑๐ อย่าง^{๑๔๕} ดังนี้

ก. โอรัมภาคิยสังโยชน์ สังโยชน์เบื้องต้น ๕ ได้แก่

๑) สักกายทิฏฐิ - มีความเห็นว่าร่างกายนี้เป็นของเรา มีความยึดมั่น ถือมั่นในระดับหนึ่ง

๒) วิจิกิจฉา - มีความสงสัยในคุณของพระรัตนตรัย คือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์

๓) สีลัพพตปรามาส - ความถือนั่นศีลพรต โดยสักว่าทำตามๆ กันไปอย่างมกมาย เห็นว่าจะบริสุทธิหลุดพ้นได้เพียงด้วยศีลและวัตร หรือนำศีลและพรตไปใช้เพื่อเหตุผลอื่น ไม่ใช่เพื่อเป็นปัจจัยแก่การสิ้นกิเลส เช่นการถือศีลเพื่อเอาไว้ม ไว้ตัวคนอื่น การถือศีลเพราะอยากได้ลาภสักการะ เป็นต้น

๔) กามราคะ - มีความติดใจในกามคุณ

๕) ปฏิฆะ - มีความกระทบกระทั่งในใจ

ข. อุทัมภาคิยสังโยชน์ สังโยชน์เบื้องสูง ๕ ได้แก่

๖) รูปราคะ - มีความติดใจในวัตถุหรือรูปฌาน

๗) อรูปราคะ - มีความติดใจในอรูปฌานหรือความพอใจในนามธรรมทั้งหลาย

๘) มานะ - มีความยึดมั่นถือนั่นในตัวตนหรือคุณสมบัติของตน

๙) อุทธัจจะ - มีความฟุ้งซ่าน

๑๐) อวิชชา - ความไม่รู้จริง

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า ในสังโยชน์ ๑๐ ประการนี้ สังโยชน์ที่ ๕ ปฏิฆะ (การมีความกระทบกระทั่งในใจ) และสังโยชน์ที่ ๘ มานะ (การมีความยึดมั่นถือนั่นในตัวตนหรือคุณสมบัติของตน)

เป็นธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อความเป็นผู้ว่าง่ายได้อย่างเด่นชัดที่สุด ซึ่งจะมีลักษณะอย่างไรนั้น จะได้กล่าวต่อไป ดังนี้

๓.๓.๒ ปฏิฆะสังโยชน์

ปฏิฆะ คือความกระทบกระทั่งไม่ชอบใจ ผิดใจ เมื่อมีปฏิฆะอยู่ในบุคคลใด ก็ย่อมจะมีความลำเอียงเพราะโทสาคติ คือความลำเอียงเพราะความชังในบุคคลนั้น จะไม่ใคร่มองเห็นความดีของบุคคลนั้น จะมองเห็นความไม่ดีอยู่เสมอ^{๑๔๖}

^{๑๔๕} ส.ม. ๑๙/๓๔๙/๙๐. อ.ท.สก.๒๔/๑๓/๑๘. อภิ.วิ. ๓๕/๙๗๖-๙๗๗/๕๐๙.

^{๑๔๖} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน) ,ดับปฏิฆะ, [ออนไลน์] แหล่งที่มา

<<https://www.google.com>>, (๑๗ ม.ค.๖๐)

พยายามหรือปฏิเสธ ว่าโดยสถานะแล้วคือโทษนั่นเอง ในอภิธัมมวาทาร กล่าวธรรมที่ ชื่อว่า โทสะ เพราะอรรถว่า เป็นเหตุประทุษร้าย หรือประทุษร้ายเอง หรือว่าโทษนั้นก็คือ สักว่าความประทุษร้ายนั่นแล โทสะนั้นมีความดุร้ายเป็นลักษณะ อุปมาเหมือนงูที่ถูกทำร้าย มีการชั้ตส่าย ไปเป็นกิจ อุปมาเหมือนความช่านไปแห่งยาพิษ หรือมีการแผดเผาที่อาศัยของตนเป็นกิจ อุปมาเหมือนไฟที่แผดเผา มีการประทุษร้ายเป็นผลปรากฏ อุปมาเหมือนศัตรูที่ได้โอกาสจึงประทุษร้ายเอา มีอาฆาตวัตถุเป็นเหตุใกล้ ได้กล่าวถึงจิตที่มีลักษณะชั่วร้ายให้ชื่อว่า ทุมมะ เพราะอรรถว่าเป็น จิตที่ชั่ว ภาวะแห่งทุมมะ ชื่อว่า โทมนัส คำโทมนสนั้น เป็นชื่อแห่งโทมนัสเวทนา จิตที่ประกอบด้วย โทมนสนั้น ชื่อว่า โทมนัสสสหคตะ โทมนสนั้น มีการเสวยอารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนาเป็นลักษณะ มีการประจวบกับอารมณ์อันไม่น่าปรารถนาเป็นกิจ มีความไม่สบายใจเป็นผลปรากฏ มีททยวัตถุเป็นเหตุใกล้โดยส่วนเดียว^{๑๔๗}

สัจพจน์ หยก ให้ทรรศนะเกี่ยวกับความหมายของปฏิเสธว่า ปฏิเสธ คือ ความขัดใจ เป็นอาการของจิต อย่างหนึ่ง หากจะจับไว้ไม่ได้จะกลายเป็นความโกรธ และพยายามต่อไป เมื่อจิตของเราไม่พอใจกับอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง (อรรถ) แล้ว หากไม่ระงับความไม่พอใจนั้นเสียก็จะเกิดปฏิเสธ คือ ความขัดใจ หมายถึงจิตไม่อาจลืมหามณีนั่นเสียได้ อย่างนี้ บางทีเรียกว่าความแค้นใจ ถ้าใจมีปฏิเสธแล้วก็จะรู้สึกว่าเป็นอันคิดการงาน หากไม่ระงับปฏิเสธเสียก็จะเกิดโกรธ (ความโกรธ) โทสะ (ความคิดร้าย) พยาบาท (ความคิดแค้น) ต่อไป ปฏิเสธเป็น อธรรม เป็นขยะ ที่มีอยู่ในจิตของบุคคลทั่วไป เป็นศัตรูของกุศลจิตที่ร้ายกาจ ผู้หวังความเจริญแห่งจิตวิญญูณ พึงมีสติระมัดระวังไว้ให้มาก^{๑๔๘}

สรุปได้ว่า ปฏิเสธ คือ สังโยชน์เครื่องรัดชนิดหนึ่งอันก่อให้เกิดผลเป็นความโกรธ เป็นต้น ทั้งนี้ ปฏิเสธ ไม่ใช่ตัวความโกรธโดยตรง แต่เกิดร่วมกับความโกรธได้ โดยปฏิเสธนั้นเป็นนิสัยความเคยชิน ที่ทำให้บุคคลถูกผูกมัด พัวพันไปด้วยพฤติกรรมเดิมๆ คือ การปะทะ ความขัดแย้ง, การปฏิเสธ การไม่ยอมรับฟัง การติติวิสัยโต้แย้ง ฯลฯ เป็นต้น เมื่อบุคคลติติวิสัยอย่างนี้ ถูกผูกมัดพัวพันด้วยวิสัยอย่างนี้ จึงไม่ทันฟังธรรมให้ลึกซึ้งแจ่มแจ้งแทงตลอดได้ ไม่ทันฟังคำว่ากล่าวตักเตือน แนะนำสั่งสอนจากบุคคลผู้หวังดีให้จบเสียก่อน มักจะโต้แย้ง ขัดแย้ง ปะทะ ปฏิเสธ และไม่ยอมรับ ฯลฯ อยู่เนืองๆ ทำให้ไม่อาจที่จะบรรลุธรรมขั้นสูง หรือความดีอื่น ๆ ขึ้นไปได้

^{๑๔๗} พุทธัตถมहाเถระ, อภิธัมมวาทาร, แปลโดยประชุม เรื่องวารี, หน้า ๕๓, ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน อภิธัมมัตถกาวินิฎีกา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๗๒-๗๓.

^{๑๔๘} สัจพจน์ หยก, ปฏิเสธ หมายถึง ความขัดเคือง, [ออนไลน์] แหล่งที่มา <<http://www.sathanima.haprash.com/>>, (๑๗ ม.ค.๖๐)

ดังนั้น บุคคลใดจะเข้าถึงความเป็นผู้ว่าง่าย บุคคลนั้นจะต้องหลุดพ้นจากปฏิกะ เครื่องร้อยรัดนี้ได้ จำต้องน้อมเอาไว้ในใจ กระทำภายในใจ(โยนิโสมนสิการ) ให้ปฏิกะไม่ส่งผลกระทบต่อบุคคลภายนอกก่อน ปฏิกะจะค่อยๆ อ่อนกำลังลง ลดลง เบาบางลงได้ แม้ว่าจะทำให้เกิดการกระทบกระทั่งภายในจิตใจของตนเองบ้างก็ตาม แต่เมื่อเกิดการกระทบกระทั่งภายในตัวเองมากขึ้น ก็จะมีรู้ได้ถึงผลกระทบของปฏิกะ รู้ฤทธิ์เดชของปฏิกะ และเห็นโทษภัยของปฏิกะ จนเอาตนหลุดพ้นปฏิกะได้ในที่สุด หากยังไม่น้อมเอาปฏิกะมาพิจารณาภายในแล้ว ก็จะเกิดปฏิกะกับบุคคลอื่นโดยรอบไปหมด ซ้ำๆ ทำให้ขาดสติ ไม่รู้ตัวว่าปฏิกะกำลังแผ่ลงฤทธิ์อยู่ เหมือนเวลาไฟโกรธลุกขึ้น ก็พ้นใส่คนอื่น ตัวเองหายร้อนแล้วก็สบาย ติดพฤติกรรมแบบนี้ ทำอยู่ซ้ำๆ เลยถูกพัวพันด้วยวิสัยเช่นนี้เรื่อยๆ แต่เมื่อเอาไฟโกรธไว้ภายในแล้ว มันก็เผาตัวเอง ตัวเองรู้ตัวว่าร้อน ย่อมเห็นโทษภัยของปฏิกะเร็วขึ้น แล้วเอาตัวเองออกจากปฏิกะได้เร็วขึ้นฉะนั้น

อนึ่ง ปฏิกะไม่ใช่ความโกรธ แต่เป็นนิสัยที่ติดตัว ชอบโต้แย้งถกเถียง หรือใส่อารมณ์โกรธไปยังคนอื่นๆ ซึ่งนับว่าเป็นอุปสรรคต่อความเป็นผู้ว่าง่ายอย่างยิ่ง บุคคลสามารถเข้าถึงโสดจัสสตา หรือความเป็นผู้ว่าง่ายตามหลักพระพุทธศาสนาได้ แม้ยังมีความโกรธเกิด และดับอยู่เนื่อง ๆ ก็ตาม ถ้าบุคคลนั้น มีความโกรธแต่หลุดพ้นแล้วจากการติดนิสัยเอาความโกรธไปลงที่คนอื่นที่เรียกว่า "ปฏิกะ" ความโกรธที่หลุดพ้นแล้วจากปฏิกะ ก็อุปมาเหมือนไฟในเตา ไม่อาจเผาผู้อื่นได้ ฉะนั้น

๓.๓.๓ มานะสังโยชน์

มานะสังโยชน์^{๑๔๙} แปลว่า กิเลสเป็นเครื่องผูกสรรพสัตว์ไว้ คือ มานะ เย่อหยิ่งถือตัว องค์ธรรมได้แก่ มานเจตสิก

มานะ ตามที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกจำแนกออกเป็นหลายอย่าง ดังนี้^{๑๕๐}

มานะ ๑ คือ ความพูนขึ้นของจิต ได้แก่ ความถือตัว

มานะ ๒ คือ การยกตน ๑ การข่มผู้อื่น ๑

มานะ ๓ คือ ถือตนว่าประเสริฐกว่าเขา ๑ ตัวเสมอเขา ๑ ตัวเลวกว่าเขา ๑

มานะ ๔ คือ “ลาภน มาน ชนติ” ยังมานะให้เกิดขึ้นเพราะลาภ ๑ เพราะยศ ๑ เพราะความสรรเสริญ ๑ เพราะสุข ๑

^{๑๔๙} ดูรายละเอียดใน อง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๔๓/๕๐๑, พุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๖๙๘/๔๕๘.

^{๑๕๐} ดูรายละเอียดใน พุ.ม. (ไทย) ๒๘/๑๐๒/๙๔ . พุ.จุ. (ไทย) ๓๐/๕๗๘/๒๘๓. อภิ.วิ. ๓๕/๑๐๒๒/๕๒๗.

มานะ ๕. คือ “ลาภิมหิ มนาปิกานํ รูปานนติ มานํ ชนติ” ยังมานะให้เกิดขึ้นว่า เราได้รูปทั้งหลายอันเป็นที่พอใจ ๑ เราได้เสียง ๑ ได้กลิ่น ๑ ได้รส ๑ ได้โผฏฐัพพะ ๑ ทั้งหลายอันเป็นที่พอใจ

มานะ ๖. คือ “จกฺขุสมฺบุทฺทาย มานํ ชนติ” ยังมานะให้เกิดขึ้น เพราะความพร้อมแห่งจักขุ ๑ มานะ ๑ ชิวหา ๑ กาย ๑ มนะ ๑

มานะ ๗. คือ

(๑) มาโน ถือตัว

(๒) อติมาโน ดุหมั่นท่าน

(๓) มานาติมาโน ได้แก่ มานะที่เกิดขึ้นว่า “เมื่อก่อนคนนี้เสมอเรา เดียวนี้ประเสริฐกว่าเรา ส่วนคนนี้เลวกว่าเรา”

(๔) โอมานโน ได้แก่ มานะต่ำ เช่น มานะว่าตนเป็นคนต่ำ เป็นคนเลว

(๕) อธิมาโน ได้แก่ มานะยิ่ง เช่น ตนไม่ถึงสักจะ ๔ แต่เข้าใจว่าตนถึง ตนไม่ได้กระทำการที่ควรทำด้วยมรรค ๔ แต่เข้าใจว่าตนได้ทำแล้ว ตนไม่ได้บรรลุสังขารม ๔ แต่เข้าใจว่าตนได้บรรลุแล้ว ตนไม่ได้ทำให้แจ้งอรหัตต์ แต่เข้าใจว่าตนได้ทำให้แจ้งแล้ว เป็นต้น

(๖) อสุมิมาโน ได้แก่ มานะที่เกิดขึ้นในชั้น ๕

(๗) มจฺจมาโน มานะผิด ได้แก่ มานะที่เกิดขึ้นพร้อมกับงานอันลามก วิชาอันลามก ปฏิภาณอันลามก ศิลอันลามก วัตรอันลามก และมานะที่เกิดขึ้นพร้อมกับทิฏฐิอันลามก คือ ทิฏฐิ ๖๒

มานะ ๘ ได้แก่ มานะที่เกิดขึ้นเพราะโลกธรรม ๘ คือ เกิดขึ้นเพราะลาภ ๑ เสื่อมลาภ ๑ เพราะยศ ๑ เสื่อมยศ ๑ เพราะสรรเสริญ ๑ นินทา ๑ เพราะสุข ๑ ทุกข์ ๑

มานะ ๙ คือ ความถือตัว ความสำคัญตนเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ดังนี้

(๑) เป็นผู้เลิศกว่าเขา สำคัญตัวว่าเลิศกว่าเขา

(๒) เป็นผู้เลิศกว่าเขา สำคัญตัวว่าเสมอเขา

(๓) เป็นผู้เลิศกว่าเขา สำคัญตัวว่าเลวกว่าเขา

(๔) เป็นผู้เสมอกว่าเขา สำคัญตัวว่าเลิศกว่าเขา

(๕) เป็นผู้เสมอเขา สำคัญตัวว่าเสมอเขา

(๖) เป็นผู้เสมอเขา สำคัญตัวว่าเลวกว่าเขา

(๗) เป็นผู้เลวกว่าเขา สำคัญตัวว่าเลิศกว่าเขา

(๘) เป็นผู้เลวกว่าเขา สำคัญตัวว่าเสมอเขา

(๙) เป็นผู้เลวกว่าเขา สำคัญตัวว่าเลวกว่าเขา

นอกจากนี้ บุคคลจำนวนมากในโลกนี้ ยังมานะให้เกิดขึ้นเพราะชาติ โคตร ตระกูล รูป ทรัพย์ อธยาศัย การงาน ศิลปะ วิชา สุตะ ปฏิภาณ และเพราะวัตถุอื่นๆ ว่าโดยสภาวะ มานะ ได้แก่

การเปรียบเทียบ ซึ่งไม่ใช่ตามความเป็นจริง เช่น ตนดีกว่าเขา เขาเลวกว่าตน ตนเลวกว่าเขา เขาดีกว่าตน ตนกับเขา เสมอกัน

ทุกรูปทุกนาม ไม่มีใครดี เลว หรือแม้กระทั่งเสมอกัน ทุกบุคคลตัวตน เขา เรา ที่มองเห็นล้วนเป็นเพียงเปลือกที่เกิดจากเหตุที่ทำไว้ เป็นเปลือกที่ใช้อาศัยชั่วคราว ตามเหตุปัจจัยที่ยังมีอยู่ และที่กำลังสร้างขึ้นใหม่ เปลือกจะเปลี่ยนไปเรื่อยๆ จนกว่าจะหยุดสร้างเหตุของการเกิด ทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นในชีวิตของแต่ละคน ล้วนเกิดจากเหตุที่ทำมาทั้งสิ้น เมื่อยังมีการสร้างภพชาติอยู่ เปลือกหรือร่างที่ใช้อาศัยชั่วคราว ย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยที่ทำไว้ เพราะไม่รู้ตามความเป็นจริงของเรื่อง เหตุการณ์ การกระทำ และผลที่ได้รับ เป็นเหตุให้เกิดการให้ค่าต่อสิ่งที่เกิดขึ้นว่า สิ่งนั้นเลวบ้าง สิ่งนั้นดีบ้าง สิ่งนั้นเสมอบ้าง สิ่งนั้นไม่มีความแตกต่างกัน ล้วนเป็นเพียงรูปนามที่เสื่อมสลายไปตามเหตุปัจจัย

การยึดติดกับสิ่งที่คิดว่าตนมี และตนเป็น แล้วนำสภาวะที่ตนเองมี และเป็นอยู่ไปเปรียบเทียบกับผู้อื่น แล้วคิดเอาเองว่าตนดีกว่าเขาบ้าง ตนเลวกว่าเขาบ้าง ตนเสมอกับเขาบ้าง เหตุเนื่องจากไม่รู้ชัดในเรื่องของเหตุที่กระทำ และผลที่ได้รับ เป็นเหตุให้เกิดการให้ค่าต่อเปลือกหรือสิ่งที่มองเห็น ตลอดจนการใช้ชีวิต และสภาวะแวดล้อมแตกต่างกันไป เพราะไม่รู้ชัดตรงนี้ จึงยึดติดกับสิ่งที่ตนมี และที่คิดว่าตนเป็น ตัวอย่างเช่น การปรามาสทั้งต่อหน้า ลับหลัง และในความคิด ตลอดจนการตำหนิว่าร้ายผู้อื่น ทั้งต่อหน้า ลับหลัง และในความคิดที่เกิดขึ้นมาเอง ทั้งๆกับคนที่รู้จัก และไม่รู้จัก ทั้งเจตนา และไม่ได้เจตนา^{๑๕๑}

สรุปได้ว่า มานะ คือ สังโยชน์เครื่องร้อยรัดที่เป็นผลมาจากการถือตัว ถือตนเช่นกันกับสักกายทิฐิ แต่มานะนี้ ไม่ใช่เรื่องส่วนกายสังขาร เป็นเรื่องลึกลงไประดับจิตวิญญาณ อนึ่ง มานะสังโยชน์ จะแสดงออกมาในรูปของการเอาชนะผู้อื่น ขอบแข่งขัน ยกตนให้เหนือกว่าผู้อื่น ทำตนเสมอผู้อื่นที่ไม่ควร และการเปรียบเทียบตน และผู้อื่น แล้วพยายามทำให้ตนสูงส่งขึ้น เป็นต้น ซึ่งพฤติกรรมเหล่านี้นับได้ว่าเป็นอุปสรรคต่อความเป็นผู้ว่าง่ายอย่างร้ายแรง เมื่อทำจนติดเป็นนิสัยแล้วจะกลายเป็นสังโยชน์เครื่องร้อยรัด ทำให้ผูกมัดพันธนาการบุคคลไว้ เมื่อได้ฟังธรรม ก็ขัดขวางการบรรลุธรรมได้ ทำให้ไม่อาจบรรลุธรรมที่สูงขึ้นไปได้ เมื่อมีผู้หวังดีว่ากล่าว ตักเตือน แนะนำสั่งสอน ก็มีอาจทนรับฟังได้ ทำให้ไม่สามารถได้รับความดีเพื่อเกื้อกูลความดีแห่งตนได้ หากไม่หลุดพ้นจากสังโยชน์ตัวนี้ เช่น มัวแต่มีมานะจะเอาชนะอีกฝ่าย จนไม่ทันได้ฟังเหตุผล หรือสาระธรรมที่อีกฝ่ายแสดงให้ดู ในคนที่มีความอยากเอาชนะคนอื่น แต่ไม่ได้กลายเป็นพันธนาการร้อยรัดเช่นนี้ เป็นเพียงเหมือนขันธ์กองหนึ่งที่เกิดแล้วดับไปตามเหตุปัจจัย สิ่งนั้นก็มิอาจจะเป็นสังโยชน์ได้ ย่อมเป็นเพียงทิฐิมานะอันเกิดขึ้นแล้ว

^{๑๕๑} นิพพาน, มานะสังโยชน์, [ออนไลน์] แหล่งที่มา <<https://walailoo2010.wordpress.com>>, (๑๙ ม.ค.๖๐)

ดับไป ไม่ใช่มานะสังโยชน์ แต่หากไม่เป็นเช่นนั้น มานะที่มีมากเกินไป ไม่จบลงได้ พันธนาการบุคคลอยู่เรื่อย ๆ ยิ่งฟังธรรม สนทนาธรรม หรือมีผู้ว่ากล่าวตักเตือน แนะนำสั่งสอนเท่าไร ก็ไม่หลุดพ้นออกมาจากมานะสังโยชน์นั้น เพราะมัวคิดจะเถียงเพื่อเอาชนะอีกฝ่าย ให้อีกฝ่ายยอมจำนนแก่ตนให้จงได้ นี่เรียกว่า "มานะสังโยชน์"

ดังนั้น ทั้งปฏิกษะ และมานะในสังโยชน์ ๑๐ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง มานะ ความสำคัญตน เป็นธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อการรับเอาความดีต่าง ๆ เข้ามาใส่ตน ตลอดถึงความเป็นผู้ว่านอนสอนง่ายตามหลักพระพุทธศาสนา จะไม่บังเกิดแก่บุคคลผู้ยังมีมานะได้เลย

๓.๓.๔ อุปาทาน ๔^{๑๕๒} ความยึดมั่น ถือมั่นด้วยอำนาจกิเลส

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของอุปาทานไว้ว่า อุปาทานหมายถึง ความยึดมั่น ความถือมั่นด้วยอำนาจกิเลส ยึดติดอันเนื่องมาแต่ตัณหา ผูกพันเอาตัวตนเป็นที่ตั้ง^{๑๕๓}

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ ได้ให้ความหมายอุปาทานเอาไว้ ๒ นัย ด้วยกัน นัยแรกคือ ธรรมเหล่าใดยึดถืออย่างแรงกล้า คือถือไว้ไม่ปล่อย ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้นชื่อ อุปาทาน อีกนัยหนึ่งคือ ธรรมเหล่าใดอันบุคคลเข้าไปยึดมั่น ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้นชื่อว่า อุปาทาน^{๑๕๔}

อุปาทาน หรือความยึดมั่น ความถือมั่นด้วยอำนาจกิเลส ความยึดติดอันเนื่องมาแต่ตัณหา ผูกพันเอาตัวตนเป็นที่ตั้ง มี ๔ ประการ ดังนี้^{๑๕๕}

๑) กามุปาทาน ความยึดมั่นในกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่าใคร่น่าพอใจ

๒) ทิฏฐุปาทาน ความยึดมั่นในทิฏฐิ หรือทฤษฎี คือความเห็น ลัทธิ หรือหลักคำสอน

๓) สीलัพพูปาทาน ความยึดมั่นในศีล และพรต คือ หลักความประพฤติ ข้อปฏิบัติ แบบแผน ระเบียบ วิธี ขนบธรรมเนียมประเพณี ลัทธิพิธีต่างๆ ถือว่าจะต้องเป็นอย่างนั้นๆ โดยสักว่า กระทำสืบๆ กันมา หรือปฏิบัติตามๆ กันไปอย่างมกมาย หรือโดยนิยมน่าว่าลง ว่าศักดิ์สิทธิ์ มิได้เป็นไป ด้วยความรู้ความเข้าใจตามหลักความสัมพันธ์แห่งเหตุและผล

^{๑๕๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๒/๒๔๒. ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๖/๑๓๒. อภิ.วิ. ๓๕/๙๖๓/๕๐๖.

^{๑๕๓} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒ (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส .อาร์.พรินติ้งแมส โปรดักส์จำกัด , ๒๕๔๖), หน้า ๑๘๗.

^{๑๕๔} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ , *ปรมัตถโชติกะ ปฏิจัสสมุปาททปิณี* (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิ สัทธัมมโชติกะ , ๒๕๒๘) หน้า ๘๐.

^{๑๕๕} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒ (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส .อาร์.พรินติ้งแมส โปรดักส์จำกัด , ๒๕๔๖), หน้า ๒๑๔.

๔) อัตตวาทุปาทาน ความยึดมั่นในวาตะว่าตัวตน คือ ความถือหรือสำคัญหมายอยู่ในภายในว่า มีตัวตน ที่จะได้ จะเป็น จะมี จะสูญสลาย ถูกบีบคั้นทำลาย หรือเป็นเจ้าของ เป็นนาย บังคับบัญชาสิ่งต่างๆ ได้ ไม่มองเห็นสภาวะของสิ่งทั้งปวงอันรวมทั้งตัวตนว่าเป็นแต่เพียงสิ่งที่ประชุม ประกอบกันเข้าเป็นไปตามเหตุปัจจัยทั้งหลายที่มาสัมพันธ์กัน

จะเห็นได้ว่าในอุปาทานทั้ง ๔ ดังกล่าวนั้น ทิฏฐิปาทาน หรือความมั่นในทิฏฐิ เป็นธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อความเป็นผู้ว่าง่าย เป็นธรรมที่ขวางกั้นการรับความดี ซึ่งมีลักษณะเป็นอย่างไร จะได้กล่าวดังต่อไปนี้

๓.๓.๕ ทิฏฐิปาทาน ความยึดมั่นในทิฏฐิ

ทิฏฐิปาทาน ความยึดถือในทิฏฐิ คือความเห็น ^{๑๕๖} ธรรมชาติที่ยึดมั่นไว้ในความเห็นผิด ^{๑๕๗} คัมภีร์วิสุทธิมรรค แปลความหมายของทิฏฐิปาทานไว้เป็น ๒ นัยคือ “ทิฏฐิอันยึดไว้” และ ทิฏฐิยึดทิฏฐิ

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้ทรงอธิบายความหมายของทิฏฐิปาทาน ไว้ในหนังสือเรื่อง สัมมาทิฏฐิตามพระเถราธิบายของท่านพระสารีบุตรเถระ ความว่า การยึดถือทิฏฐิคือความเห็น อันความเห็นนี้หมายถึงความเห็นผิด ยึดถือความเห็นผิด แต่ที่ว่ายึดถืออยู่ก็เพราะว่ายังไม่รู้ว่าเป็นผิด เมื่อรู้ว่าเห็นผิดเมื่อใด ก็ย่อมจะละความเห็นผิดนั้นได้ เมื่อนั้น ที่กล่าวว่าความเห็นผิดนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสเรียก คำว่าทิฏฐิ นี้มีคำประกอบเพื่อให้ชัดเจน ถ้าเห็นผิดก็เรียกว่า มิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิด ตรงกันข้าม คือ เห็นถูก ก็เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ แต่ว่ามักจะกล่าวกลาง ๆ คือไม่มีสัมมานำ กล่าวว่าทิฏฐิเฉย ๆ และ เมื่อกล่าวทิฏฐิเฉย ๆ ก็มักจะหมายถึงความเห็นผิด และยืนยันในความเห็นผิดนี้ ที่ยืนยันอยู่ในความเห็นผิดเป็นตัวยุปาทาน คือความยึดถือ อันทำให้ตื้อตึง ถือร้นอยู่ในความเห็นของตนนั้นที่ผิด ๆ ^{๑๕๘}

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของคำว่า ทิฏฐิที่ควรนำมาพิจารณาในที่นี้คือ ทิฏฐิ หมายถึง ความคิดเห็น ความเชื่อ ลัทธิ ทฤษฎี อุดมการณ์ต่าง ๆ ที่ยึดถือไว้ โดยมโนาย หรือโดยอาการเชิดชู ว่าอย่างนี้เท่านั้นเท่านั้นจริง อย่างอื่นเท็จทั้งนั้น เป็นต้น ทำให้ปิดตัว แคบ ไม่ยอมรับฟังใคร ตัดโอกาสที่จะได้เจริญปัญญา หรือคิดเตลิดไปข้างเดียวตลอดจนเป็นเหตุแห่ง

^{๑๕๖} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, ความเข้าใจเรื่อง ปฏิจจสมุปบาท. พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๔๒.

^{๑๕๗} บุญมี เมธางกูร และ บุษกร เมธางกูร, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมคธสังคหะ ปริเฉทที่ ๗. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๔๕), หน้า ๑๗.

^{๑๕๘} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, สัมมาทิฏฐิตามพระเถราธิบายของท่านพระ สารีบุตรเถระ, พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๖), หน้า ๖๗.

การเบียดเบียน ปืบค้นผู้อื่นที่ไม่ถืออย่างตน หรือความยึดติดในทฤษฎี ฯลฯ คือ ถือความคิดเห็นเป็นความจริง^{๑๕๙}

สรุปได้ว่า มิฉฉาทิฐิ หรือความเห็นผิดจากความเป็นจริง หรือผิดจากทำนองคลองธรรม นั้น มีผลต่อแนวคิด ทศนคติ วิถีชีวิต และพฤติกรรมที่แสดงออกของคนในสังคม ลัทธิหรือทิฐิใด ๆ ถ้าหากขัดกับหลักคำสอน หรือหลักการที่ถูกต้องในทางพระพุทธศาสนาแล้ว ก็ถือว่าเป็นทิฐিপาทาน ได้ทั้งสิ้น ความยึด หรือมั่นด้วยทิฐิ คือความคิดความเห็น ซึ่งเป็นอุปาทานข้อที่ ๒ นั้น ก็พอจะมองเห็น และเข้าใจได้ว่า บุคคลเกิดมาในโลกต้องได้รับการศึกษาอบรมให้เกิดทิฐิ หรือความเห็น ซึ่งมนุษย์ทุกคนจะต้องยึดมั่นของตนด้วยกันทั้งนั้น เป็นสัญชาตญาณที่เป็นไปตามธรรมชาติ และเป็นสิ่งที่ห้ามกันไม่ได้ แต่ถ้าหากมองให้ดี ก็จะเป็นโทษเป็นภัยที่ร้ายกาจอยู่ไม่น้อยเหมือนกัน เพราะว่า ถ้าบุคคลยึดมั่นในความคิด ความเห็นเดิม ๆ ของตนอย่างใดอย่างหนึ่ง จะทำให้เป็นคนดื้อดึง ตัดโอกาสได้รับคุณธรรมต่าง ๆ ที่เป็นไปเพื่อเกื้อกูลความดีของตนให้ยิ่ง ๆ ขึ้นได้ อย่างไรก็ตาม ถึงแม้บุคคลจะยังคงยึดถือทิฐิอยู่ก็ตาม แต่ก็ต้องพยายามปรับปรุง เปลี่ยนแปลง แก้ไขให้ดียิ่งขึ้นจากมิฉฉาทิฐิ ซึ่งเป็นความเห็นที่ไม่ถูกต้องตามหลักการของพระพุทธศาสนา และความเป็นจริงที่ตนดำรงอยู่ให้ค่อย ๆ เปลี่ยนเป็นสัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นความเห็นที่ถูกต้อง เมื่อนั้น ความเป็นผู้ง่ายตามหลักโสวจัสสตา ย่อมเกิดแก่บุคคล และเป็นไปเพื่อเกื้อกูลความดีแห่งตน สังคม และพระพุทธศาสนา

๓.๔ สรุปหลักธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อความเป็นผู้ว่าง่าย

ธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อความเป็นผู้ว่าง่ายนั้น เมื่อเกิดในบุคคลใด ย่อมเป็นสิ่งที่ขวางกั้น การรับคุณความดีจากบุคคลอื่นผู้หวังดี ฉะนั้น บุคคลผู้พิจารณาเห็นโทษของความเป็นผู้ว่าง่าย อันเกิดจากธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อความเป็นผู้ว่าง่าย ก็ควรที่จะลด ละ เลิกธรรมที่จะทำให้เป็นผู้ว่าง่ายนั้น เพื่อที่จะได้เข้าถึงความเป็นผู้ว่าง่าย อันจะเป็นประโยชน์ในการรับคุณธรรมต่างๆ เพื่อเกื้อกูลความดีแห่งตน สังคม และพระพุทธศาสนา

ธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อความเป็นผู้ว่าง่าย สรุปได้ ดังนี้

ปฏิกะ (หรือปฏิกะสังโยชน์ ในสังโยชน์ ๑๐) คือความกระตือรือร้นไม่พอใจ ผิดใจ เมื่อมีปฏิกะอยู่ในบุคคลใด ก็ย่อมจะมีความลำเอียงเพราะโทสะคติ คือความลำเอียงเพราะความชังในบุคคลนั้น จะไม่ใคร่มองเห็นความดีของบุคคลนั้น จะมองเห็นความไม่ดีอยู่เสมอ ฉะนั้น ถ้าบุคคลใดยังมีปฏิกะอยู่ในจิตใจ ก็จะไม่สามารถยอมรับคำวาทะคำตักเตือน สอนสั่งจากใครได้ จึงเป็นที่น่าเสียดายกับการขวางกั้นคุณความดีต่าง ๆ ที่มีผู้หยิบยื่นให้

^{๑๕๙} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑๑.

มานะ (หรือมานะสังโยชน์ ในสังโยชน์ ๑๐) ในทางโลกเข้าใจกันว่าเป็นความพยายามบากบั่นขยันหมั่นเพียร แต่ในทางธรรมแล้ว มานะ เป็นความสำคัญตน เป็นความทะนงตน ถือตน เป็นอกุศลธรรม เป็นธรรมที่มีจริง ขึ้นชื่อว่า อกุศลแล้ว ย่อมเป็นสิ่งที่ไม่ดีโดยประการทั้งปวง ผู้ที่ยังไม่ได้เป็นพระอรหันต์ มานะก็ยังมี แต่ว่าความหยาบ ความเบาบางก็แตกต่างกันออกไป ทำให้เห็นว่าอกุศลในชีวิตประจำวันมีมากจริง ๆ แล้วแต่ว่าใครจะสะสมหนักมากไปในทางใด หรือว่าใครจะสามารถขัดเกลามาให้เบาบางลงได้ในแต่ละทาง สำหรับการขัดเกลามานะ และอกุศลประการต่าง ๆ นั้น จะมีได้ก็ต้องอาศัยการเจริญกุศลประการต่าง ๆ สะสมสิ่งที่ดี มีความอ่อนน้อมถ่อมตน เป็นต้น พร้อมกับการอบรมเจริญปัญญาในชีวิตประจำวัน ฉะนั้น ความเย่อหยิ่ง จองหอง สำคัญตัวว่ามีดี เหนือกว่าคนทั่วไป บุคคลใดยังมีมานะอยู่ในตน ย่อมไม่ถึงความเป็นผู้วางง่ายได้อย่างแน่นอน อีกทั้งการน้อมยอมรับในคำว่ากล่าวตักเตือน แนะนำสั่งสอน จากผู้หวังดีมีคุณธรรมทั้งหลาย ไม่อาจทำได้ ซึ่งนั่นย่อมส่งผลให้ทางแห่งคุณความดีที่จะมาสู่ตนถูกปิดลงไป

ทิฐิ (หรือ ทิฐุปาทาน ในอุปทาน ๔) บุคคลผู้ยึดมั่นในทิฐิ หรือความคิด ความเห็นเดิม ๆ ของตนอย่างใดอย่างหนึ่ง ทำให้เป็นคนตื้อดิ่ง ตัดโอกาสได้รับคุณธรรมต่าง ๆ ที่เป็นไปเพื่อเกื้อกูลความดีของตนให้ยิ่ง ๆ ขึ้นได้ แต่ถึงแม้บุคคลจะยังคงยึดถือทิฐิอยู่ก็ตาม ก็ต้องพยายามปรับปรุงเปลี่ยนแปลง แก้ไขให้ดียิ่งขึ้นจากมิจฉาทิฐิ ซึ่งเป็นความเห็นที่ไม่ถูกต้องตามหลักการของพระพุทธศาสนา และความเป็นจริงที่ตนดำรงอยู่ ให้เปลี่ยนไปเป็นสัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นความเห็นที่ถูกต้อง เมื่อนั้น ความเป็นผู้วางตามหลักโสวจัสสตา ย่อมเกิดแก่บุคคล และเป็นไปเพื่อเกื้อกูลความดีแห่งตน สังคม และพระพุทธศาสนา